

מרכז בגין-סאדאת למחקרים אסטרטגיים

שובו של הדוב הרוסי למזרח התיכון

שי הר-צבי

עיונים בביטחון המזרח התיכון מס' 120

אוניברסיטת בר-אילן
עיונים בביטחון המזרח התיכון מס' 120

שובו של הדוב הרוסי למזרח התיכון

שי הר-צבי

שובו של הדוב הרוסי למזרח התיכון

The Return of the Russian Bear to the Middle East

Shay Har-Zvi

מרכז בגין-סאדאת למחקרים אסטרטגיים (בס"א)
אוניברסיטת בר-אילן
רמת גן 5290002
טל' 03-5318959
פקס 03-5359195

office@besacenter.org
ISSN 1565-9895

יוני 2016

© כל הזכויות שמורות
תמונת שער: <http://en.kremlin.ru>

מרכז בגין-סאדאת (בס"א) למחקרים אסטרטגיים

מרכז בגין-סאדאת (בס"א) למחקרים אסטרטגיים נוסד על ידי ד"ר תומס הכט, ממנהיגי יהדות קנדה. המרכז מוקדש לזכרם של מנחם בגין ואנואר סאדאת, אשר בחזונו ובמעשיהם הביאו לחוזה שלום ראשון בין ישראל לבין מדינה ערבית. המרכז הוא גוף אקדמי עצמאי השואף לתרום לקידום הביטחון והשלום במזרח התיכון באמצעות מחקרים מכווני מדיניות בנושאי ביטחון לאומי במזרח התיכון. המרכז פועל ליד החוג למדעי המדינה שבאוניברסיטת בר-אילן.

סדרת הפרסומים "עיונים בביטחון המזה"ת" מהווה במה לעבודות אקדמיות הראויות לתשומת לב הציבור החושב. סדרת הפרסומים "דיונים בביטחון לאומי" מביאה לציבור את תוכן ההרצאות שהושמעו בכנסים שמארגן המרכז. תוכן החוברות משקף כמובן את דעת המחברים בלבד. באמצעות הפרסומים, הכנסים, ימי העיון והסמינרים מתכוון המרכז לעורר דיון ציבורי וחשיבה מסודרת בנושאי שלום וביטחון במזרח התיכון.

ועדה מייעצת בין-לאומית

מייסד המרכז ויושב ראש הוועדה המייעצת: ד"ר תומס א' הכט

משנה לי"ר הוועדה המייעצת: מר שאול קושיצקי

חברים: פרופ' משה ארנס, גב' מריון הכט, מר רוברט הכט, מר שלמה הלל, פרופ' ריבה הפט-הכט, גב' דרורית ורטהים, מר מחזי ורטהים, השגריר יצחק לבנון, סנטור יוסף א' ליברמן, מר רוברט ק' ליפטון, מר בריאן מולרוני, השגריר נורמן ספקטור, מר יואל קושיצקי, מר גרג רוסהנדלר, מר סימור ד' רייך, השגריר זלמן שובל.

ועדה אקדמית מייעצת בין-לאומית

פרופ' דזמונד בול האוניברסיטה האוסטרלית הלאומית, פרופ' איאן בקט אוניברסיטת קנט, פרופ' פטריק ג'יימס אוניברסיטת דרום קליפורניה, פרופ' סטיבן ר' דיוויד אוניברסיטת ג'ונס הופקינס, ד"ר אליט א' כהן SAIS, פרופ' רוברט ג' ליבר אוניברסיטת ג'ורג'טאון, פרופ' לורנס פרידמן קינגס קולג', פרופ' ארווין קוטלר אוניברסיטת מקגיל.

צוות המרכז

מנהל המרכז: פרופ' אפרים ענבר

חוקרים: ד"ר אפרת אביב, ד"ר יעלי בלוך-אלקון, פרופ' איתן גלבוע, ד"ר עדו הכט, אל"מ (מיל') אבי-הר-אבן, ד"ר צילה הרשקו, תא"ל (מיל') מוני חורב, פרופ' יהושע טייטלבוים, ד"ר אלון לבקוביץ, ד"ר יעקב ליפשיץ, אל"מ (מיל') ד"ר ערן לרמן, פרופ' זאב מגן, השגריר אריה מקל, ד"ר מקס סינגר, פרופ' שמואל סנדלר, אלוף (מיל') ד"ר עמנואל סקל, אלוף (מיל') יעקב עמידור, פרופ' יונתן פאקס, ד"ר ליעד פורת, ד"ר גיל פיילר, פרופ' הלל פריש, פרופ' אפרים קארש, פרופ' אבי קובר, ד"ר מרדכי קידר, מר עוזי רובין, ד"ר יונתן ריינהולד, מר עמיר רפפורט, ד"ר דני שוהם, ד"ר איתן שמיר, פרופ' שלמה שפירא.

מנהל קשרי חוץ: דוד מ' וינברג

מרכזת: חוה וקסמן-כהן

עריכה בעברית: אלונה ברינר רזנמן

עריכה באנגלית: יהודית לוי

תוכן עניינים

7	תקציר.....
9	מבוא - מדיניות החוץ הרוסית
13	מטריית ביטחון למשטר הסורי.....
13	סיוע צבאי למשטר
18	תמיכה מדינית - מועצת הביטחון והעסקה הכימית
20	מאמצי תיווך
24	העמקת שיתוף הפעולה עם איראן - נישואין של נוחות
27	העמקת דריסת הרגל בקרב המדינות הסוניות
27	מצרים - הרחבת הקשרים הביטחוניים-כלכליים
28	סעודיה - כבדהו וחשדהו
30	ירדן - גישושים לשיתוף פעולה נגד המדינה האסלאמית
31	עוינות ותחרות עם טורקיה
35	האינטרסים הרוסיים - מעצמתיות, ביטחון ויציבות
38	סיכום - איומים והזדמנויות לישראל
42	הערות.....

תקציר

ב-30 בספטמבר 2015 חל שינוי מהותי במאפייני המעורבות הרוסית במשבר בסוריה, כשחיל האוויר הרוסי תקף מטרות של המורדים והמדינה האסלאמית. הייתה זו הפעם הראשונה מאז מלחמת אפגניסטן שרוסיה הפעילה כוחות צבאיים מעבר לתחומי ברית המועצות לשעבר. המהלך הצבאי המחיש את השינוי שחל במדיניות החוץ הרוסית בזירה הגלובלית בכלל ובמזרח התיכון בפרט מאז חזרתו של פוטין לכס הנשיאות במאי 2012. המדיניות החדשה מתאפיינת בגישה תקיפה, שנועדה לקדם את האינטרסים הלאומיים והביטחוניים של רוסיה, גם במחיר עימות עם המערב, כפי שבאה לידי ביטוי בהשתלטות על חצי האי-קרים.

המחקר הנוכחי בוחן את הפעילות הרוסית במזרח התיכון, החל מהענקת מטרייה מדינית ותמיכה צבאית חסרת תקדים בהיקפה ובעצמתה למשטר הסורי; המשך בהעמקת שיתוף הפעולה הצבאי והביטחוני עם איראן; וכלה בניסיונות להרחבת הקשרים עם מדינות האזור הסוניות, לצד העוינות הגוברת כלפי טורקיה. כל זאת, תוך בחינת תפיסת העולם של הנשיא פוטין באשר למקומה ולתפקידה של רוסיה במערכת הגלובלית, וניתוח מעמיק של מגוון השיקולים והאינטרסים מבית ומחוץ העומדים בבסיס הפעילות הרוסית. לבסוף, המחקר בודק גם את ההשלכות הישירות והעקיפות על ישראל.

המסקנה המרכזית העולה מהמחקר היא, כי למרות המצוקות הכלכליות וההחלטה על הסגת חלק ניכר מהכוחות בסוריה, רוסיה בהנהגתו של פוטין חוזרת להיות שחקן משמעותי במרחב המזרח-תיכוני, כאשר סוריה מהווה עבורה אמצעי להמחשת מעמדה ויכולת השפעתה, תוך ניצול צמצום המעורבות האמריקנית באזור. התפתחות זו מייצרת עבור ישראל מאזן מעורב של סיכונים ושל הזדמנויות. מצד אחד, מדובר בסיוע רוסי ישיר לציר הרדיקאלי בהנהגת איראן, אשר עלול להוביל לחיזוק מעמדו האזורי ולשדרוג יכולותיו הצבאיות, כמו גם להגבלת חופש הפעולה של ישראל. מצד שני, המציאות החדשה עשויה לייצר לישראל הזדמנויות להמחשת נכסיותה עבור מדינות המערב, ליצירת קואליציות עם המדינות הסוניות ואולי לשיקום היחסים עם טורקיה.

מכל מקום, ישראל צריכה לגלות רגישות וזהירות לא לפגוע באינטרסים וביעדים הרוסיים במרחב. במקביל, עליה לנצל את מערכת היחסים בין המדינות ואת הקשרים בין הנשיא פוטין לבין ראש-הממשלה נתניהו, במטרה למנוע אי-הבנות במישור הצבאי וכערוץ להעברת מסרים לציר הרדיקאלי, בעיקר בעתות משבר.

שובו של הדוב הרוסי למזרח התיכון

שי הר-צבי

מבוא - מדיניות החוץ הרוסית

מאז חזרתו של פוטין לכהונה שלישית כנשיא במאי 2012, ניכרת גישה תקיפה לקידום האינטרסים והיעדים של רוסיה בזירה הבין-לאומית. במוקד, שאיפתה של רוסיה לחזור לתפקיד מרכזי בזירה הבין-לאומית והכרה במעמדה המעצמתי. זאת, תוך נקיטת עמדה תקיפה בשורה של סוגיות, באמצעות הסתמכות על עוצמתה הצבאית (ובכלל זאת הגרעינית), מקורות האנרגיה העצומים שברשותה, והיותה חברה קבועה במועצת הביטחון, ובעלת זכות וטו.¹ מדיניות זו שונה באופן מהותי מתקופת נשיאותו של מדבדב (2008-2012), שהתאפיינה לרוב בגישה מרוככת כלפי המערב, כפי שבאה לידי ביטוי ב"אתחול" (Reset) של מערכת היחסים עם ארצות הברית.

בשורה של נאומים, ראיונות ומאמרים, פרס הנשיא פוטין את תפיסת עולמו לגבי המערכת הבין-לאומית בעת הנוכחית ואת המדיניות הנדרשת מרוסיה.² לגישתו, המערכת הבין-לאומית, במידה רבה באשמתה של ארצות-הברית, נמצאת במשבר מתמשך, שעיקרו המצב הכלכלי הרעוע, אי-יציבות פנימית במדינות רבות ואיום הטרור האסלאמי הקיצוני הסוני. זאת ועוד, ארצות-הברית פועלת בשיטתיות להחלשתה של רוסיה, אינה נוהגת כלפיה בהגינות ("סטנדרט כפול") ומאיימת לכרסם בהשפעתה גם ברחבי ברית המועצות לשעבר, הנתפס כאזור הראשון בחשיבותו במעגל האינטרסים של מדיניות החוץ הרוסית. גישה אמריקנית זו באה לידי ביטוי בין היתר בקידום מהפכות שנועדו להוביל תהליכים פנימיים לשינוי משטרים ולקידום גורמים פרו-מערביים באצטלה של סיוע הומניטארי; בניסיונות להרחבת נאט"ו והאיחוד האירופי לעבר גבולותיה של רוסיה; ובתכנית ההגנה נגד טילים של ארצות-הברית במזרח אירופה.

¹ ד"ר שי הר-צבי הינו חוקר בנושא המערכת הבין לאומית ובמעורבות המעצמות במזרח התיכון.

במטרה לתת מענה לאיומים אלו, רוסיה לדברי פוטין, צריכה לאזן את הדומיננטיות האמריקנית באמצעות אימוץ גישה אקטיבית יותר בזירה הבין-לאומית ובקידום תפיסה רב-קוטבית. זאת, תוך חיזוק מעמדם של מוסדות בין-לאומיים שונים, בהם העוצמה האמריקנית מוגבלת (כגון, מועצת הביטחון, קבוצת הכלכלות הגדולות, G20), ושיתוף פעולה עם מוקדי כוח נוספים, ובראשם מדינות ה-BRICS (ברזיל, הודו, סין ודרום אפריקה).³

לתפיסתו של פוטין, לרוסיה יש אינטרסים מיוחדים בחלקים נרחבים מברית המועצות לשעבר,⁴ הן בשל המורשת ההיסטורית, הן בשל החיוניות של האזור לביטחונה הלאומי, והן בשל העובדה כי כעשרים וחמישה מיליון רוסים מתגוררים בשטחים אלו. על כן, כל ניסיון של אחת מהמדינות להצטרף לנאט"ו, או לאיחוד האירופי או לאפשר לכוחות צבא מערביים לשהות בשטחה, מהווה עבור מוסקבה "קו אדום", שיאלץ אותה לנקוט בצעדים על מנת למנוע זאת.

בראייתו של פוטין, רוסיה צריכה להימנע ממצב בו היא מובלת ומולכת שולל על-ידי המערב, כפי שקרה למשל בהסכמתה, בתקופת כהונתו של מדבדב כנשיא (וככל הנראה בניגוד לעמדתו של פוטין, שכיהן אז כראש-הממשלה), להימנע מהטלת וטו על החלטת מועצת הביטחון בסוגיה הלובית במרס 2011, שנוצלה לשימוש בכוח נגד משטרו של קדאפי.⁵ פוטין מדגיש את נכונותו לשתף-פעולה עם המערב, אך כל עוד הלה ימשיך לגלות יחס מתנשא ועוין כלפי רוסיה, הדבר יהיה בלתי אפשרי. לא בכדי, פוטין נוהג להשוות את המציאות הנוכחית לתקופה שלאחר מלחמת העולם השנייה, תקופה בה היה צורך בגיבוש הסכמות חדשות בין המעצמות באשר לחלוקת אזורי ההשפעה ביניהן, כפי שגובשו בהסכם יאלטה בשנת 1945.⁶

בעיני פוטין פערי העמדות בין רוסיה לבין המערב באים לידי ביטוי גם ביחס לדמוקרטיה ולחוק הבין-לאומי. כך, פוטין הודף על הסף את הטענות על הפגיעה בזכויות אדם ברוסיה והאשמתו כמושחת, וטוען כי למדינתו יש דמוקרטיה שונה מאשר למדינות המערב. לטענתו מדינות אלו משתמשות בחוק הבין-לאומי בצורה מניפולטיבית, מאמצות נדבכים ממנו כאשר הדבר עולה בקנה אחד עם האינטרסים והיעדים שלהן (דבר שבא לידי ביטוי במלחמות שארצות-הברית ניהלה באפגניסטן ובעיראק), ואינן מהססות לעקוף את מועצת הביטחון, כאשר החלטותיה אינן לרוחן.⁷

ההתנהלות הרוסית סביב המשבר באוקראינה, בעקבות המחאה הפנימית שהתפרצה בשלהי 2013 והובילה להדחת הנשיא הפרו-רוסי, ינוקוביץ, בפברואר 2014, שיקפה את התמורות שחלו במדיניות החוץ הרוסית מאז חזרתו של פוטין לכס הנשיאות. בראייתה של רוסיה, המשבר גילם את כל חששותיה באשר להתקרבות המערב לגבולותיה ולפגיעה באינטרסים החיוניים שלה, והיווה את שיאו של תהליך ההידרדרות ביחסים הבילטרליים, המתוחים ממילא, בינה לבין ארצות-הברית.⁸ רוסיה אף האשימה את ארצות-הברית בהענקת סיוע לגורמי האופוזיציה באוקראינה וכמי שעמדה למעשה מאחורי הדחתו של ינוקוביץ.⁹

התגובה הרוסית כללה סדרת צעדים, שבראשם סיפוח חצי-האי קרים (לאחר משאל-עם שנערך בקרים ובתמיכת כתשעים ושישה אחוז מהמצביעים), ללא שימוש גלוי בכוח (אך ככל הנראה תוך העברת סיוע צבאי מוסווה), נקיטת צעדים למימוש הסיפוח (כגון, איחוד מטבעות) והצבה הפגנתית של כוחות צבא בגבול עם אוקראינה. במקביל, קידמה רוסיה תהליכים לערעור היציבות במזרח ובדרום אוקראינה, בהם מתגוררים דוברי רוסית רבים. באזורים אלו, פתחו הגורמים הבדלניים, כאמור בסיועה הסמוי של רוסיה, במעשי מחאה והפרות סדר והצליחו להשתלט על מספר אזורים.¹⁰

השתלטותה של רוסיה על שטחה של מדינה אחרת, תוך הפרת הסכם בודפשט מדצמבר 1994, בו התחייבו רוסיה וארצות-הברית לערוב לשלמותה הטריטוריאלית של אוקראינה, שיקפו קריאת תיגר מצדה של מוסקבה על הנורמות הבין-לאומיות שהתהוו בעשורים האחרונים בהובלת המערב. בתגובה למהלכים אלו, הטילו ארצות-הברית ומדינות האיחוד האירופי שורה של סנקציות כלכליות על כמה עשרות חברות רוסיות ועל יותר ממאה אישים, חלקם מקורבים לנשיא פוטין.¹¹ מכל מקום, יותר משנתיים מאז פרוץ המשבר לא נראה פתרון מדיני באופק, חרף שורה של הבנות להפסקת אש בין הצדדים הנצים ואלפי הקורבנות. רוסיה ממשיכה לקדם את תהליכי סיפוח קרים למדינה ולהעניק סיוע כלכלי וצבאי לבדלנים במזרח אוקראינה, בעוד המערב איתן בדעתו להשאיר את הסנקציות על כנן כל עוד רוסיה לא תשיב את המצב לקדמותו.¹²

ההתפתחויות במזרח התיכון בחמש השנים האחרונות גרמו לרוסיה לאבד נכסים חשובים במרחב ובראייתה הציבו איום מוחשי לא רק על מעמדה באזור, אלא גם על

ביטחונה הלאומי. עם זאת, לצד האתגרים, המציאות החדשה, מהווה עבור רוסיה גם הזדמנות להפגנת עצמתה הצבאית והמדינית ולאתור מקורות השפעה וקשרים חדשים. לנוכח זאת, מסתמנים שינויים במדיניותה ובפעילותה המזרח תיכונית של רוסיה. אלו באו לידי ביטוי בנכונות, לראשונה מאז מלחמת אפגניסטן, להפעיל כוחות צבאיים מחוץ למרחב ברית המועצות לשעבר, בשיתוף הפעולה המעמיק עם איראן, ובה-בעת בניסיונות להגביר את דריסת הרגל גם בקרב מדינות שנתפסו עד לא מזמן כבעלות בריתה של ארצות הברית (ובראשן מצרים). להתפתחויות אלו פוטנציאל להשפעות מרחיקות לכת לא רק על מלחמת האזרחים בסוריה, אלא על האזור בכלל, על הדינאמיקה הבין-מעצמתית והמעורבות הבין-לאומית במרחב, על מערכת היחסים של ישראל עם רוסיה ועל חופש הפעולה של ישראל במרחב.

מטרת העבודה לתאר בהרחבה את מאפייני המעורבות הרוסית בסוריה, תוך התמקדות בסיוע הצבאי ובמטריית הביטחון המדינית שהיא מעניקה למשטר אסד. זאת, לצד תיאור וניתוח מערכת הקשרים המתפתחת בין רוסיה לבין איראן, והפעילות להעמקת דריסת הרגל בקרב מדינות נוספות במרחב, שמהווה נדבך משמעותי במדיניות המזרח תיכונית החדשה של מוסקבה. לבסוף, המאמר ינסה לבחון את מאזן האתגרים וההזדמנויות הניצבים לפתחה של ישראל בעקבות השינוי הדרמטי בהתנהלותה של רוסיה במרחב.

מטריית ביטחון למשטר הסורי

מאז פרוץ המהומות בסוריה במרס 2011, התייצבה רוסיה לצדו של משטר אסד, והעניקה לו סיוע צבאי ומדיני, שהיווה למעשה חבל הצלה עבורו. מטרת הפרק לתאר את מאפייני התמיכה הרוסית במשטר הסורי בכל היבטים - החל מהתקיפות האוויריות ואספקת מערכות נשק ותחמושת ועד ההחלטה על הסגת מרבית הכוחות הצבאיים; המשך בבלימת התקיפה האמריקנית המתוכננת בסתיו 2013 בעקבות השימוש בנשק כימי נגד המורדים; וכלה במניעת מהלכים במועצת הביטחון ובניסיונות להתניע הידברות בין הצדדים הנצים.

סיוע צבאי למשטר

מאז קיץ 2015, התבלטה עליית המדרגה במעורבות הרוסית במלחמת האזרחים בסוריה, שהגיעה לשיאה בפתיחת מערכה אווירית ב-30 בספטמבר.¹³ זו באה לידי ביטוי בהקמת בסיס צבאי ליד עיר הנמל לטקיה, בחמימים (Hmeymim) ובהצבה של מערכות נשק מתקדמות בסוריה.¹⁴ במלוא עוצמתה, כללה הנוכחות הצבאית הרוסית בסוריה כשבעים מטוסי קרב (Su-30, Su-24, Su-25, Su-34, Su-35); עשרות מזל"טים; מסוקי קרב ותובלה (Mi-17, Ka-52, Mi-35, Mi-24); מערכות הגנה אווירית מתקדמות (S-400, SA-22); מערכות לוחמה אלקטרונית וארטילריה; טנקי T-90; ספינות קרב וצוללות; וכארבעת אלפים חיילים.¹⁵

באוגוסט 2015 חתמו שתי המדינות על הסכם (שבאופן חריג פורסם על-ידי ממשלת רוסיה) המאפשר לרוסיה נוכחות צבאית בלתי מוגבלת וללא הגבלת זמן בסוריה. ההסכם סלל את הדרך לפתיחת המבצע הצבאי במדינה חודש לאחר מכן, והמחיש את התלות המוחלטת של המשטר הסורי ברוסיה.¹⁶

באמצע מרס, החלה רוסיה להסיג חלק ניכר מהכוחות הצבאיים בסוריה, אך הותירה במדינה את הבסיסים הצבאיים בטרטוס ובחמימים (להרחבה אודות משמעויות ההחלטה להסגת הכוחות ראו בהמשך הפרק), כמו גם את מערכות ההגנה האווירית, ובראשן מערכת ה-S-400. בהודעה על ההחלטה, הצהיר הנשיא פוטין כי הוא מאמין "שהמשימה שעמדה בפני כוחות הביטחון בוצעה במלואה וחוללה שינוי

במאבק של המשטר נגד הטרור העולמי", באופן שיצר לדבריו את התנאים לתחילתו של תהליך הפיוס במדינה.¹⁷ למרות ההחלטה על הסגת הכוחות, רוסיה ממשיכה לספק לצבא סוריה סיוע צבאי משמעותי. במסגרת זו, על-פי הפרסומים, שלחה רוסיה לסוריה בשבועות האחרונים מסוקי קרב, שנועדו להחליף את מטוסי הקרב שהוחזרו ומתאימים יותר לסיוע לקרבות הקרקע שמנהל הצבא הסורי נגד המדינה האסלאמית וג'בהת אל-נוצרה. בנוסף, באמצע אפריל העבירה רוסיה יחידות ארטילריה לצפון סוריה, בסביבות העיר חלב, במהלך שנראה כהכנה להעמקת הסיוע לצבא סוריה בניסיונותיו להשתלט מחדש על העיר.¹⁸ לא בכדי, הבהיר סגן היועץ לביטחון לאומי של ארצות הברית, בן רודס, כי וושינגטון מודאגת מהדיווחים על המשך הסיוע הצבאי הרוסי למשטר אסד, ומזכ"ל נאט"ו, ינס סטולטנברג, ציין כי הנוכחות הצבאית הרוסית בסוריה עודנה משמעותית.¹⁹

ראוי לציין כי עליית המדרגה במאפייני הפעילות הרוסית בסוריה, כמו גם ההחלטה על הסגת הכוחות, נתפסו בהפתעה על-ידי ארצות-הברית ובעלות בריתה.²⁰ העובדה שהמערב הופתע פעם נוספת מפעילות כוחנית של רוסיה (לאחר שלא חזה את ההשתלטות על קרים כשנה וחצי בלבד קודם לכן),²¹ ממחישה את הערכת החסר בווינגטון לנחישותו של הנשיא פוטין להשתמש באמצעים העומדים לרשותו כדי לקדם את היעדים האסטרטגיים והביטחוניים של רוסיה.

כשבעה חודשים מאז תחילת המערכה, נראה כי ניתן לחלק את התקיפות האוויריות לשלושה שלבים עיקריים. השלב הראשון, נמשך מפתיחת המערכה ועד אמצע נובמבר. בתקופה זו ביצעה רוסיה כחמישים תקיפות אוויריות בממוצע מדי יום.²² ב-7 באוקטובר רוסיה אף ביצעה, לראשונה, תקיפה באמצעות עשרים ושישה טילי שיוט, ששוגרו מאזור הים הכספי, מרחק של כאלף וחמש מאות ק"מ.²³ באופן סמלי, הירי בוצע ביום ההולדת השישים ושלוש של הנשיא פוטין. בכך ניסתה רוסיה להעביר מסר לא רק באשר לעצמתה הצבאית ולרצינות כוונותיה בסוריה, אלא גם ביחס לתדמיתו של פוטין, שבניגוד לנשיא אובמה, אינו מהסס להשתמש בכוח למימוש מדיניותו.

מעבר לכך, נראה כי ירי טילי השיוט ביטא את הקפיצה הטכנולוגית והמבצעית שעבר צבא רוסיה מאז המערכה בגיאורגיה באוגוסט 2008, וזאת לצד השימוש בסוריה כשדה ניסויים למערכות ואמצעי לחימה חדשים, שלא נוסו עד כה בפעילות

מבצעית (למשל, מטוסי הקרב מדגם Su-35 ו-Su-34, טילי השיוט, מערכת ההגנה האווירית S-400 ומערכת הלוחמה האלקטרונית Krasukha-4) ולתרגול טקטיקות לחימה ופריסה לוגיסטית, שככל הנראה תוכננו במשך חודשים (למשל, שיתוף הפעולה בין תקיפות חיל האוויר לבין המתקפה הקרקעית של צבא סוריה).²⁴

השלב השני נמשך כארבעה חודשים וחצי מאמצע נובמבר ועד שלהי פברואר, כאשר הושגה הפסקת אש, שהובילה לצמצום ניכר בהיקף התקיפות הרוסיות. ההבנה הרוסית כי דאע"ש הינו האחראי להטמנת הפצצה שגרמה להתרסקות מטוס האזרחים הרוסי בסיני ב-31 באוקטובר, בו נהרגו כל מאתיים עשרים וארבעה הנוסעים ואנשי הצוות,²⁵ הובילה לשינוי מסוים בהיקף ובעיקר במטרות התקיפות הרוסיות, שהחלו למקד מאמץ גדול יותר ביעדי המדינה האסלאמית. במסגרת זו, ביצעה רוסיה ב-17-18 בנובמבר מאתיים חמישים ושלוש גיחות תקיפה (לעומת ממוצע של כחמישים תקיפות ביום עד אז). חלק מהתקיפות בוצע על-ידי מפציצים אסטרטגי (Tu-22M3, Tu-160, Tu-95MS), ובנוסף שיגרה רוסיה גם עשרות טילי שיוט.²⁶

היקפי התקיפות אמנם הצטמצמו לאחר מכן, אך נראה כי מטרות המדינה האסלאמית, ובעיקר המכליות ומאגרי הנפט, המשיכו להוות יעד משמעותי יותר מאשר בשלב הראשון של המערכה. כך למשל, כחודשיים לאחר תחילת המערכה, פרסמה רוסיה כי ההתקפות נגד הברחות הנפט של דאע"ש הצליחו להוביל לירידה של כחמישים אחוזים בהכנסות של הארגון משלושה מיליון דולר ביום למיליון וחצי דולר, וזאת לצד פגיעה בעשרות בתי זיקוק ומאגרי דלק. לטענת גורמי צבא רוסיים, נכון לאמצע מרס 2016, רוסיה הצליחה להשמיד כשלושת אלפים מכליות נפט, מאתיים ותשעה מתקני ייצור של נפט, וחיסלה כאלפיים טרוריסטים ושבעה עשר מפקדי שטח.²⁷

במקביל, פעלה רוסיה במהירות כדי לנצל את פיגועי הטרור בפרוז להעמקת שיתוף הפעולה עם צרפת במלחמה נגד דאע"ש. הנשיא פוטין הורה ליחידות חיל הים הרוסי המוצבות בים-התיכון לשתף-פעולה עם חיל הים הצרפתי "כמו בעלי ברית". הקרמלין אף פרסם כי בעקבות שיחת הטלפון שקיימו הנשיאים פוטין והולאנד הוסכם, כי שתי המדינות יגבירו את הקשרים והתיאום בין הצבאות וסוכנויות הביטחון בפעילות נגד קבוצות הטרור בסוריה.²⁸

מעבר להיבטים הצבאיים, נראה כי בראיית רוסיה, לכינון שיתוף פעולה עם צרפת במערכה נגד המדינה האסלאמית (כמו גם עם מדינות מערביות אחרות, ובראשן גרמניה ובריטניה) ישנה חשיבות מדינית רבה, שכן יש בו כדי לסדוק את הסנקציות שהוטלו על מוסקבה על-ידי האיחוד האירופי בעקבות המשבר האוקראיני, שאף הובילו את פריז לבטל את מימוש העסקה למכירת ספינות קרב מדגם Mistral לרוסיה.²⁹

לצד המערכה הצבאית, בחמש השנים האחרונות המשיכה רוסיה לספק אמצעי לחימה למשטר, באופן שסייע לצבא הסורי לשמר את היכולת להילחם נגד המורדים, לנוכח ההידלדלות במאגרי התחמושת שברשותו בשל המערכה הממושכת. במסגרת זו, פורסם כי רוסיה סיפקה למשטר בין היתר רכבים משוריינים, מערכות הגנה אווירית, מל"טים, מערכות לוחמה אלקטרוניות, חלקי חילוף, פצצות למטוסים, טילי נ"ט, תחמושת, ועוד.³⁰

בראיון לתקשורת הרוסית טען הנשיא אסד כי ההסכמים לרכש צבאי שנחתמו בין רוסיה לבין סוריה עוד לפני פרוץ המהומות במדינה ב-2011, החלו להתממש לאחר מכן. לדבריו במהלך הלחימה חתמו שתי המדינות על הסכמים חדשים לשיתוף פעולה צבאי ולרכש אמל"ח, שנועדו להתאים למערכה שמנהל צבא סוריה נגד המורדים.³¹

רוסיה מצדה דוחה על הסף את הטענה כי אספקת הסיוע הצבאי למשטר אסד מפרה את הסנקציות שהוטלו על-ידי מדינות המערב. לטענתה, מדובר בסנקציות שאינן חוקיות, שכן לא התקבלו על-ידי מועצת הביטחון, וכי מדובר בנשק הגנתי בלבד. כך, הנשיא פוטין הבהיר כי "רוסיה מספקת אמצעי לחימה למשטר החוקי, והדבר אינו סותר את החוק הבין-לאומי".³² עם זאת, הרוסים נמנעו מלספק לסוריה את מערכת ההגנה האווירית המתקדמת S-300, למרות הפרסומים כי שתי המדינות חתמו בשנת 2010 על עסקה לרכישת המערכת בהיקף של תשע מאות מיליון דולר.³³ רק בעקבות תקרית הפלת מטוס הקרב על-ידי טורקיה שינתה רוסיה את מדיניותה ופרסה בסוריה את מערכות ההגנה האווירית המתקדמות S-400.³⁴

נראה, כי לצד השיקולים המבצעיים, נועדה הצבת המערכת להעביר את המסר כי רוסיה לא תהא נכונה יותר לסבול איומים על מטוסיה מצד אף מדינה, ואף עשויה לאפשר לה בהמשך להכריז על חלקים משמי סוריה כשטח אסור לטיסה (No Fly Zone), ובכך להגביל את יכולת הפעולה של מטוסי הקואליציה.

בשורה התחתונה, חרף הדשדוש בתחילת הדרך, נראה כי כשבעה חודשים מאז תחילת המערכה האווירית, במסגרתה ביצעו (נכון לאמצע מרס 2016) מטוסי חיל האוויר הרוסי יותר מתשעת אלפים גיחות, שוגרו כמאה טילי שיוט נגד מטרות של המדינה האסלאמית וגורמי האופוזיציה, הפעילות הצבאית הרוסית החלה להניב פירות בשטח. לדברי גורמי צבא רוסיים הצליח צבא סוריה להשתלט מחדש על יותר מארבע מאות ערים וכפרים בצפון ובדרום המדינה. בסוף ינואר כבש צבא סוריה את העיר האסטרטגית שיח' מסכין, השוכנת סמוך לגבול הירדני, לאחר מספר ימי תקיפות וריכוך של חיל האוויר הרוסי. בנוסף, עלה בידי צבא סוריה לכתר באופן כמעט מלא את העיר המרכזית חלב, שבצפון-מערב המדינה ולנתק את מרבית צירי האספקה של כוחות האופוזיציה. בסוף מרס השתלט צבא סוריה מחדש על העיר תדמור והציל חלק מהעתיקות שלא הושמדו על-ידי המדינה האסלאמית.³⁵

לא בכדי, ראש המטות המשולבים של צבא ארצות הברית, ג'וזף דנפורד, נתן ביטוי להישגים של צבא סוריה בהצהירו, כי תקיפות חיל האוויר הרוסי נגד המורדים הצליחו לייצב את מצבו של משטר אסד, שהחזיר לשליטתו "חלק קטן מהשטח", וכי המשטר "שהיה במצב רע קודם לכן, נמצא כיום במצב טוב יותר".³⁶

לעת עתה, לא ברורה מידת ההשפעה (אם בכלל) של ההחלטה על הסגת הכוחות על היקף הסיוע הצבאי והאופרטיבי הרוסי ועל היכולת של צבא סוריה להמשיך בתנופת הישגיו בשטח. מכל מקום נראה, כי בבסיס ההחלטה עמדו שיקולים אסטרטגיים ואופרטיביים-טקטיים גם יחד. כך, בממד האסטרטגי הרחב, ההחלטה על הסגת הכוחות התקבלה לאחר שרוסיה הצליחה למצב עצמה כשותף חשוב במאבק הבין-לאומי נגד המדינה האסלאמית וכשחקן הדומיננטי בקביעת עתידה של סוריה. מעבר לכך, רוסיה מקווה כי ההחלטה תוביל לשיפור תדמיתה במערכת הבין-לאומית (ואולי תסייע בהקלת הסנקציות המוטלות עליה) ובחימום מערכת היחסים עם העולם הערבי.

בממד האופרטיבי-טקטי, הסגת הכוחות, נועדה להעביר מסרים לכל השחקנים במדינה בדבר עניינה של מוסקבה להגיע להסכם לסיום מלחמת האזרחים. כך, רוסיה מאותתת לנשיא אסד, כי למרות השיפור במצבו וההצלחה לייצב את משטרו, עליו לגלות גמישות בשיחות הפיוס עם גורמי האופוזיציה, ולא לנסות למשוך זמן בתקווה להישגים משמעותיים נוספים בשטח, משום שאין בכוונתה, לפחות בעת הנוכחית, לסייע לו בהמשך הלחימה ללא תכלית ברורה ולשקוע בביצת הדמים הסורית שנים רבות, בדומה למערכות בעיראק ובאפגניסטן (הן של ברית המועצות בשנות השמונים והן של ארצות הברית). זאת, ככל הנראה, לנוכח ההבנה במוסקבה כי ללא שיגור כוחות צבא בהיקפים משמעותיים שיילחמו על הקרקע ולא יסתפקו רק בתקיפות אוויריות, לא ניתן יהיה לחולל שינוי משמעותי נוסף בתמונת המצב בשטח.

ייתכן ובכך רוסיה רומזת כי לנוכח המציאות שהתהוותה בסוריה בשנים האחרונות, החלוקה למחוזות במשטר במודל פדרטיבי, שיאפשר לאסד לשלוט בעיקר באזורי החוף ובציר העירוני-כלכלי המרכזי של חלב-חמץ (חומס)-דמשק, הינה האופציה הטובה ביותר מבחינתו לעת הזו.³⁷ עם זאת, בעצם שמירת הבסיסים הצבאיים בטרטוס ובחמימים, הותרת מאות חיילים במדינה והמשך אספקת ציוד לצבא סוריה, רוסיה משדרת כי היא אינה נוטשת את אסד וכי ביכולתה לשוב ולפעול צבאית במדינה נגד גורמי האופוזיציה, במידה והפסקת האש ושיחות הפיוס יקרו, ובכך היא מקווה להרתיע אותם מלנסות ולנצל את הסגת הכוחות כדי לחדש את הלחימה. הנשיא פוטין אף הבהיר, כי במידת הצורך, רוסיה יכולה להגדיל מחדש את היקף כוחותיה בסוריה תוך מספר שעות.³⁸

תמיכה מדינית - מועצת הביטחון והעסקה הכימית

פערי העמדות בין רוסיה לבין ארצות הברית ביחס למשטרו של אסד באו לידי ביטוי מוחשי בדיונים במועצת הביטחון, שהפכו לזירת התגוששות בין שתי המעצמות. כך, בעוד ארצות-הברית ניסתה לקדם החלטות שיאפשרו שימוש בכוח נגד אסד והטלת סנקציות על המשטר, מנעה רוסיה מהלכים אלו פעם אחר פעם, בשל ההבנה כי הם יתנו לגיטימציה בין-לאומית לצעדים נגדו. במסגרת זו, רוסיה

(בשיתוף פעולה עם סין) הטילה ארבע פעמים וטו על החלטות שהמערב ניסה לקדם - ב-4 באוקטובר 2011, 4 בפברואר 2012, 19 ביולי 2012, וב-22 במאי 2014.³⁹

ראוי לציין כי מאז שנות האלפיים, השתמשה רוסיה אחד עשר פעמים בזכות הווטו, לעומת פעמיים בלבד בשנות התשעים.⁴⁰ נראה, כי יש בעובדה זו כדי להמחיש את ההתפתחות שחלה במדיניות החוץ הרוסית מאז עלייתו של פוטין לכס הנשיאות ואת השימוש שעושה רוסיה במוסדות בין-לאומיים בכלל ובאו"ם בפרט כדי לצמצם את הדומיננטיות האמריקנית.

רוסיה הסבירה את הצבעותיה בכך שלאף מדינה אין את הזכות להתערב בעניינים פנימיים של מדינה אחרת, ורק לעם הסורי יש את הרשות לקבוע את זהות מנהיגיו.⁴¹ מעבר לכך, לטענת הנשיא פוטין, ההתפתחויות בלוב מאז הדחתו של קדאפי, שהובילו להתפרקות מוסדות המדינה ולזליגת נשק לארגוני טרור, המחישו את הטעות הטרגית שהמערב עשה ואת קוצר הראות שלו.⁴² חשוב לא פחות, רוסיה רואה בעובדה שמועצת הביטחון לא קיבלה החלטה פורמאלית נגד משטרו של אסד לגיטימציה מוסרית וחוקית להמשיך ולתמוך בו, ולסרב למלא אחר הסנקציות המערביות.

בתגובה להצבעות אלו, הטיחה ארצות-הברית ביקורת נוקבת על רוסיה וטענה שעמדתה מאפשרת לאסד להמשיך ולטבוח בבני עמו. התגובה החריפה ביותר הייתה של סוזן רייס, השגרירה לשעבר באו"ם, שטענה, לאחר הצבעת הווטו השנייה של רוסיה, כי "היא נגעלה מהוטו הרוסי-סיני... הדם שיישפך בהמשך יהיה על ידיהן".⁴³

אחד הביטויים המוחשיים לתמיכה הרוסית במשטר אסד ניתן בעת משבר החל"כ בסוריה באוגוסט-ספטמבר 2013, שהתרחש בעיצומה של הסלמה במתיחות בין רוסיה לבין ארצות הברית בעקבות המקלט המדיני שהעניקה רוסיה למדליף סנואדן.⁴⁴ כזכור, ב-21 באוגוסט נהרגו יותר מאלף ארבע-מאות מורדים סוריים באחד מפרברי דמשק בעקבות מתקפה כימית עליהם. ארצות-הברית ראתה את המשטר כאחראי לאירוע הקטלני ואיימה במתקפה צבאית נגדו. ב-31 באוגוסט הנשיא אובמה אף הצהיר, כי הוא החליט לנקוט בפעולה צבאית מצומצמת בסוריה וכי הוא פונה לקבל את אישור הקונגרס.⁴⁵

כצפוי, רוסיה דחתה האשמות אלו על הסף, הביעה התנגדות חריפה לכל אפשרות של מתקפה צבאית נגד המשטר ושמה יתרה על מועצת הביטחון. הנשיא פוטין כינה את האשמות האמריקניות כ"שטויות", טען כי המורדים הם אלו שביצעו את הפעולה במטרה לבצע פרובוקציה שתוביל למעורבות צבאית חיצונית, לנוכח ההצלחות האחרונות של המשטר, והבהיר כי כל תקיפה ללא קבלת אישור של מועצת הביטחון, תהיה הפרה של החוק הבין-לאומי. פוטין אף הצהיר, כי במקרה של תקיפה אמריקנית, רוסיה תעזור לסוריה, כפי שהיא מסייעת לה בהעברת נשק וסיוע כלכלי והומניטארי.⁴⁶

מכל מקום, נראה כי פסק הזמן שניתן בעקבות פנייתו של אובמה לקונגרס לקבל אישור למהלך הצבאי, היעדר תמיכה בין-לאומית רחבה למהלך התקיפה,⁴⁷ והפגישה הקצרה בין אובמה לבין פוטין בשולי פסגת ה-G20 בסנט-פטרסבורג (6 בספטמבר), סללו את הדרך לפשרה בין המעצמות. ואמנם, ב-14 בספטמבר, בתום שלושה ימי דיונים בג'נבה בין שרי החוץ לברוב וקרי, חתמו רוסיה וארצות-הברית על מתווה להשמדת ארסנל הנשק הכימי של סוריה, שאושר מספר שבועות לאחר מכן פה אחד על-ידי מועצת הביטחון.⁴⁸

ההסכם שהושג אמנם אילץ את אסד לוותר על הנשק האסטרטגי הכימי שהיה ברשותו, אך הוא שב והוכיח את הנכונות הרוסית לעמוד לצדו של המשטר בכל מחיר. מעבר לכך, ההסכם הצטייר כהצלחה רוסית בבלימת התקיפה האמריקנית, שהייתה עלולה לשנות את כל הדינאמיקה של מלחמת האזרחים, ובשימור משטרו של אסד, כמי שאמור להיות אחראי ושותף של הקהילה הבין-לאומית ליישום ההחלטה לפירוק סוריה מהנשק הכימי. גם בממד האישי, הנשיא פוטין הצליח "לגזור את הקופון" על מעורבותו במשבר. כך, בעוד הנשיא אובמה נתפס בתקשורת פעם נוספת כמנהיג הססן ומורתע, הצטייר פוטין כמנצח הגדול. ברשתות החברתיות בסוריה אף נשמעו אמירות כגון "פוטין סינדל את אובמה" ו-"נוק אאוט רוסיה".⁴⁹

מאמצי תיווך

לצד טרפוד החלטות במועצת הביטחון ומניעת המתקפה האמריקנית, רוסיה השקיעה מאמצים דיפלומטיים להשגת הסכמות עם ארצות-הברית ביחס לפתרון

אפשרי למשבר ולקידום הידברות בין הצדדים הנצים בסוריה. זאת, במטרה להמחיש לכל השחקנים הרלוונטיים את חשיבותה ומרכזיותה בכל הסדר עתידי אפשרי, כמו גם לשוב ולהבהיר כי בראייתה המשטר הסורי הוא הגורם הרלוונטי היחידי לקיים עמו מגעים להסדרה פוליטית, ועל כן לא תיתכן הסדרה בלעדיו.

במסגרת זו התקיימו עד עתה מספר רב של מפגשים וועידות בהשתתפות המעצמות, האו"ם, טורקיה, מדינות מהאזור ונציגי המשטר והאופוזיציה. המפגש הראשון נערך בג'נבה ביוני 2012 והשני כעבור כשנה וחצי, בינואר 2014, גם הוא בג'נבה. לאחר הפוגה של שנה, בינואר 2015, נערך במוסקבה סבב שלישי של מגעים בהשתתפות גורמי המשטר ונציגי האופוזיציה.⁵⁰

סבב נוסף של מאמצי תיווך התקיים בווינה באוקטובר-נובמבר 2015, במספר סבבים. במפגש הראשון, שנערך ב-23 באוקטובר, נטלו חלק שרי החוץ של רוסיה, ארצות הברית, ערב הסעודית וטורקיה. במפגשים השני והשלישי, שנערכו גם הם בווינה ב-30 באוקטובר וב-14 בנובמבר, הורחבה מתכונת הדיונים, והשתתפו מדינות נוספות, ובראשן איראן.⁵¹ שילובה של איראן במגעים להסדרה היווה הישג חשוב לרוסיה, שכן מדובר בבעלת ברית במאבק נגד המורדים ובשימור המשטר, ויש בה כדי לחזק את עמדת המיקוח של מוסקבה בדיונים. ראוי לציין, כי ערב המפגש הראשון, ערך הנשיא אסד, במפתיע, ביקור קצר ברוסיה, ככל הנראה במטרה לדון עם הנשיא פוטין בתנאים להסדרה פוליטית ולהמשך המערכה הצבאית.⁵²

המגעים בין המעצמות סללו את הדרך להחלטה התקדימית שקיבלה מועצת הביטחון בדצמבר 2015, לאמץ מפת דרכים לסיום מלחמת האזרחים בסוריה. עיקרי ההחלטה, שהתקבלה פה אחד (כולל תמיכה מצד רוסיה וסין), הם: קריאה להפסקת אש והתחלת שיחות לשינוי פוליטי בחודש ינואר 2016; המדינה האסלאמית וחזית אל-נוצרה הוגדרו כקבוצות טרור ולא יוכלו לקחת חלק בתהליך, ובמקביל תמשך המערכה הצבאית נגדם; הקמת ממשלה זמנית בתוך שישה חודשים; עריכת בחירות חופשיות תחת פיקוח האו"ם תוך שמונה עשר חודשים.⁵³

ההחלטה שהתקבלה היוותה הישג סמלי לארצות-הברית, שכן זו הייתה הפעם הראשונה בה הצליחה לזכות לתמיכה רשמית, ומקור לקיר, למאמציה הדיפלומטיים. עם זאת, בחינת תכני ההחלטה מצביעה על הישג משמעותי

לרוסיה, שכן היא אינה מתייחסת לסלע המחלוקת המרכזי בינה לבין וושינגטון - שאלת עתידו של הנשיא אסד והשתתפותו בתהליך המעבר ובבחירות. לא בכדי שב והצהיר שר החוץ לברוב אחרי קבלת ההחלטה כי "רק העם הסורי יכול לקבוע את עתידו, כולל גורלו של הנשיא אסד".⁵⁴ מעבר לכך, להסכמה שהושגה לא היו שותפים גם כל ארגוני האופוזיציה במדינה, ובוודאי לא המדינה האסלאמית וחזית אל-נוצרה, ולכן ניצבים סימני שאלה רבים באשר ליכולת ליישמה בפועל ולכפות אותה על כל פלגי המורדים.

בשלהי ינואר 2016 נעשה ניסיון לקיים סבב נוסף של מגעים בין הצדדים הנצים. הסבב שאמור היה להתחיל במימוש החלטת מועצת הביטחון, שב והמחיש עד כמה הפערים וחוסר האימוץ בין המעצמות ובין הצדדים הנצים עמוקים ובלתי ניתנים לגישור לעת עתה. אחד הפערים המרכזיים היה לגבי מתכונת ההשתתפות של נציגי האופוזיציה השונים (גורמים הנתמכים מצד אחד על-ידי ארצות הברית וסעודיה ומצד שני כאלו הנתמכים על-ידי רוסיה) והמיעוט הכורדי בסוריה (שטורקיה מתנגדת בנחרצות להשתתפותו בשיחות); כמו גם לגבי אופן ניהול השיחות עצמן (המשלחות ישבו בחדרים שונים). כתוצאה מכך, השיחות הופסקו כעבור ימים בודדים.⁵⁵

פריצת דרך במגעי התיווך חלה בשלהי פברואר, כאשר רוסיה וארצות-הברית הגיעו להסכם על הפסקת אש בין כוחות המשטר לבין האופוזיציה, שנכנסה לתוקפה ב-27 בפברואר, ואף עוגנה בהחלטה של מועצת הביטחון. עוד הוסכם כי תמשך המערכה הצבאית נגד המדינה האסלאמית, ג'בהת אל-נוצרה וארגונים ג'האדיסטים נוספים, וכי שתי המעצמות ישתפו פעולה בפעילות הצבאית נגדם.⁵⁶ רוסיה גם שיגרה אזהרות פומביות לנשיא אסד לא להפר את הפסקת האש, ובאמצע מרס אף החלה כאמור בהסגת מרבית כוחותיה מהמדינה.⁵⁷

עם זאת, נכון לסוף אפריל, הפסקת האש נראית על סף התמוטטות, לנוכח התגברות ההפרות בשטח והתחדשות הקרבות (אם כי לעת עתה בהיקף מצומצם יחסית) בין צבא סוריה למורדים (בעיקר סביב העיר חלב), ואיומי נציגי האופוזיציה שלא ישתתפו עוד בשיחות הפיוס הנערכות בשוויץ. כתוצאה מכך, הגיעו המעצמות להסכמה נוספת על הפסקת אש למספר ימים (שכונתה בשם "משטר הדממה") בפרברי דמשק ולטקיה, אך זו לא כללה את העיר חלב, ככל הנראה בשל התנגדות רוסית, לנוכח מאמצי הצבא הסורי להשתלט עליה מחדש.⁵⁸

מכל מקום נראה, כי ההסכמים להפסקת האש מהווים הישג למדיניות הרוסית בסוריה בחודשים האחרונים וממחישים למעשה את הדומיננטיות הפוליטית והצבאית של מוסקבה במדינה, כמו גם את יכולת השפעתה על המשטר הסורי. חרף זאת, נראה שהדרך להסדרה פוליטית בסוריה עוד ארוכה ורצופה מכשולים, במידה רבה בשל שאלת עתידו של הנשיא אסד והפילוג בקרב קבוצות המורדים. לעת עתה, ממשיכה רוסיה לתמוך בהמשך שלטונו של אסד האיש, בעיקר מתוך חוסר ברירה וכרע במיעוט. זאת, משום שלתפיסתה אין כיום (ואף לא נראה לעין) גורם כוח אחר (גם לא מקרב חוגי השלטון), שיכול להוביל לסיומה של מלחמת האזרחים ולאחד מחדש את סוריה (או לפחות חלקים נרחבים ממנה), ובה-בעת להבטיח את המשך מעמדה המיוחד והשפעתה במדינה.

העמקת שיתוף הפעולה עם איראן - נישואין של נוחות

ביקורו של הנשיא פוטין באיראן בנובמבר 2015, לראשונה מאז 2007, כדי להשתתף בוועידת יצואניות הגז ופגישתו עם המנהיג ח'מנאהי, היוו ביטוי סמלי לעידן החדש ביחסי שתי המדינות, שידעו עליות ומורדות בשנים האחרונות. הנשיא פוטין אף הדגיש במהלך הביקור, בעקיצה כלפי הנשיא אובמה, כי "בניגוד לאחרים, אנחנו לעולם לא נדקור בגב את בעלות הברית שלנו"⁵⁹. עם זאת, לנוכח משקעי העבר ותפיסות העולם השונות, עולה השאלה האם מדובר במפגש אינטרסים נקודתי וזמני או שמא בלידתה של ברית חדשה, שתשנה את מאזן הכוחות במזרח התיכון בשנים הקרובות?

מערכת היחסים בין המדינות בחמש השנים האחרונות התאפיינה בחשדנות הדדית, במידה רבה בעקבות תמיכתה של רוסיה בהחלטת מועצת הביטחון ביוני 2010 להטיל סנקציות נוספות על איראן והחלטתה להקפיא, באופן חד-צדדי, את עסקת ה-S-300.⁶⁰ צעדים אלו גררו ביקורת נוקבת וחריפה מצד איראן ואף הגשת תביעת נזיקין בהיקף של ארבעה מיליארד דולר (למרות שהעסקה נאמדת בכשמונה מאות מיליון דולר בלבד) נגד רוסיה בבית הדין לבוררות בג'נבה.

ההתפתחויות האזוריות ובעיקר החשש מקריסתו של המשטר הסורי וההשלכות הצפויות על כוחו של הציר האנטי-מערבי במזרח התיכון, לצד הפיחות במעמדה ובדימויה של ארצות-הברית באזור ועסקת הגרעין, יצרו מפגש אינטרסים שהוביל לפריחה שחלה במערכת הקשרים בין רוסיה לבין איראן במהלך השנה האחרונה.⁶¹ זו באה לידי ביטוי במגוון תחומים:

במישור הביטחוני - בינואר 2015, במהלך ביקורו באיראן של שר ההגנה הרוסי, סרגיי שויגו, חתמו שתי המדינות על הסכם לשיתוף פעולה צבאי, שככל הנראה סלל את הדרך לעליית המדרגה בקשרים הביטחוניים בין המדינות במהלך השנה.⁶² מספר חודשים לאחר מכן, באפריל 2015, חתם הנשיא פוטין על צו, המתיר למכור את מערכות ה-S-300 לאיראן. לדברי שר החוץ, לברוב, לנוכח ההתקדמות שחלה בשיחות הגרעין עם איראן, האיסור למכירת המערכות לא היה נחוץ יותר, בעיקר בשל ההפסדים הכלכליים הגדולים שהוא גרם לתעשיות הצבאיות של רוסיה והאיומים הניצבים בפני איראן.⁶³ ואמנם, במהלך הרבעון הראשון של 2016 רוסיה החלה באספקת רכיבי המערכת לאיראן, וסגן ראש הממשלה, דמיטרי רוגוזין, אף הצהיר כי

העסקה תושלם עד סוף השנה. הוא הוסיף כי איראן גם הסכימה לבטל את התביעה שהגישה נגד רוסיה בגין השהיית העסקה.⁶⁴

שתי המדינות מנהלות מגעים לרכישת מערכות אמל"ח נוספות, ובכלל זאת טנקי T-90 ומטוסי קרב. עוזרו של הנשיא פוטין לשיתוף פעולה צבאי-טכנולוגי, קוזין, נתן ביטוי לתקוות הרוסיות להרחבת הקשרים הצבאיים, בהצהירו כי "כאשר כל המגבלות והסנקציות יוסרו, תחול התקדמות משמעותית בשיתוף הפעולה הצבאי-תעשייתי".⁶⁵ עליית המדרגה בשיתוף הפעולה והתיאום הצבאי באה לידי ביטוי גם בשני הביקורים שערך שר ההגנה האיראני במוסקבה, בפברואר ובאפריל 2016.⁶⁶

במישור האופרטיבי - שתי המדינות העמיקו בחודשים האחרונים את התיאום המבצעי והמודיעיני ביניהן בסוריה ובעיראק. נראה כי הביקור שככל הנראה ערך מפקד כוח קודס, קאסם סלימאני, ברוסיה ביולי 2015 (תוך הפרת האיסור שהוטל עליו על-ידי מועצת הביטחון לעזוב את איראן), הכשיר את הקרקע לשיתוף הפעולה הצבאי והמודיעיני בין שתי המדינות בסוריה.⁶⁷ הדבר בא לידי ביטוי בהקמת המרכז המשותף בעיראק (בהשתתפות סוריה, עיראק וחזבאללה) ובתיאומים של המבצע הצבאי נגד המדינה האסלאמית וגורמי האופוזיציה האחרים בסוריה. כך, רוסיה סיפקה את הריכוך האווירי והארטילרי, בעוד שאיראן (בסיוע חזבאללה) העניקה לצבא סוריה את הסיוע הקרקעי הנדרש.⁶⁸ באמצע אפריל סלימאני ככל הנראה ערך ביקור חשאי נוסף ברוסיה, במטרה לדון בהמשך המערכה בסוריה לאחר ההודעה הרוסית על הסגת כוחותיה מהמדינה.⁶⁹

במישור הכלכלי - בחודשים האחרונים ניכר מאמץ רוסי להרחבת הקשרים הכלכליים בין שתי המדינות, בניסיון לקבוע עובדות בשטח בעידן שלאחר הסרת הסנקציות. כך, הנשיא פוטין הצהיר על נכונותה של ממשלת רוסיה להעניק הלוואה בסך חמישה מיליארד דולר לאיראן לקידום עסקאות כלכליות בין שתי המדינות.⁷⁰ במקביל, שר האנרגיה הרוסי, העומד בראש הוועדה הממשלתית המשותפת לשתי המדינות, הצהיר על השאיפה להרחיב את היקפי הסחר הבינלאומי שעמד בשנה שעברה על 1.6 מיליארד בשנה, לעשרה מיליארד דולר בשנה, לעומת 3.5 מיליארד דולר בשנת 2012.⁷¹ המאמצים הרוסיים הניבו פרי במהלך ביקור פוטין באיראן, כאשר שתי המדינות חתמו על שורה של הסכמים כלכליים, ובכלל זאת הסכמים לבניית תחנות כוח לחשמל ולהפיכת כחם מאות ק"מ של קווי רכבת באיראן לחשמליים.⁷²

מכל מקום, הרושם הוא כי הרחבת הקשרים בין רוסיה לבין איראן הינה תוצאה של מפגש אינטרסים וניצול הזדמנויות, ולא שותפות ערכית ואידיאולוגית, המבוססת על תפיסת עולם דומה. בראיית השתיים, במציאות הנוכחית בסוריה, שיתוף פעולה ביניהן הוא כנראה האופציה היחידה העשויה למנוע את קריסתו של משטר אסד, לסייע לו לשמר תחת שליטתו לפחות את רצועת החוף, ולבלום את המשך התחזקותה והתפשטותה של המדינה האסלאמית. איראן אף רואה ברוסיה מקור זמין לרכש מהיר של ציוד צבאי וטכנולוגיות גרעיניות.

מנגד, דומה כי קיימות מגבלות על שיתוף הפעולה בין המדינות. בראש ובראשונה מדובר בחשדנות ההיסטורית ביחסי שתי המדינות מבגידיה של האחת בשנייה, ההולכת אחורה עשרות ואף מאות שנים. בראיית איראנים רבים, רוסיה מאז עידן הצארים היוותה איום על שלמותה הטריטוריאלית של המדינה, כפי שבא לידי ביטוי במלחמות שניהלו השתיים.⁷³ מעבר לכך, נראה כי איראן חוששת שהעמקת המעורבות הרוסית בסוריה תהפוך אותה לשחקן המרכזי בקביעת עתידו של המשטר, באופן שיאפשר לה לקדם הסכם פשרה עם המערב, גם אם הדבר יכלול נכונות להקריב את הנשיא אסד ולפגוע באינטרסים האיראניים בזירה.

ברוסיה מקונן החשש מההשלכות האפשריות של הסרת הסנקציות על שיתוף הפעולה הכלכלי בין המדינות ועל שוק האנרגיה העולמי. זאת, לנוכח החדירה הצפויה של חברות מערביות ואסיאתיות (בעיקר סיניות) לשוק האיראני והגידול הצפוי ביצוא נפט וגז מאיראן, העלולים לצמצם את התלות של מדינות אירופה באספקת נפט וגז מרוסיה. מעבר לכך, בין שתי המדינות קיימת מזה שנים תחרות גלויה וסמויה על הדומיננטיות וההשפעה בקרב מדינות מרכז אסיה הן בממד הגאו-פוליטי והן בתחום הכלכלי.⁷⁴ ברוסיה קיים גם מתח בין שאיפתה להרחבת מערכת הקשרים עם איראן לבין הרצון להעמיק את דריסת הרגל בקרב מדינות האזור הסוניות, שמצדן מקוות דווקא להחלשת ההשפעה האיראנית במרחב.

בשורה התחתונה, נראה כי שתי המדינות הגיעו להבנה, כי במציאות הנוכחית, שיתוף הפעולה ביניהן הינו חיוני להבטחת האינטרסים הייחודיים שלהן במרחב המזרח-תיכוני ובזירה הגלובלית. על כן, סביר כי בשנה הקרובה תחול אף עלייה בעומק שיתוף הפעולה האסטרטגי והביטחוני בין המדינות.⁷⁵ עם זאת, לאור משקעי ולקחי העבר, מוקדם עדיין לקבוע כי אנו עדים ללידתה של ברית חדשה, שתלווה אותנו שנים רבות.

העמקת דריסת הרגל בקרב המדינות הסוניות

במקביל למערכת הקשרים עם מדינות הציר הרדיקאלי, פועלת רוסיה להעמקת דריסת הרגל בקרב המדינות הסוניות, ובראשן מצרים. בראיית מוסקבה, השחיקה שחלה במערכת היחסים בין קהיר לבין וושינגטון, לצד האכזבה מההתנהלות האמריקנית ביחס למלחמת האזרחים בסוריה, למאבק במדינה האסלאמית ולהסכם הגרעין עם איראן, מהוות עבורה הזדמנות להרחבת מערכת הקשרים עם מדינות אלו. מעבר לכך, בעוד שבשנים האחרונות רוסיה עשתה שימוש בנכסים העומדים לרשותה בתחום הצבאי והגרעיני, הרי בחודשים האחרונים היא מנצלת את המאבק במדינה האסלאמית כדי לקדם את שיתוף הפעולה הביטחוני והמודיעיני עם המדינות הסוניות.

מצרים - הרחבת הקשרים הביטחוניים-כלכליים

בשנתיים האחרונות ניכרת עליית מדרגה משמעותית בשיתוף הפעולה בין רוסיה לבין מצרים. הדבר בא לידי ביטוי בשורת ביקורים הדדיים בדרגים בכירים, כולל שלושה ביקורים שערך הנשיא סוסי ברוסיה;⁷⁶ בחתימה על עסקאות לרכישת מערכות נשק מתקדמות; בקיום תרגילים משותפים; ובקידום שיתוף פעולה כלכלי וגרעיני. במסגרת זו, נחתמו במהלך ביקור פוטין במצרים בפברואר 2015 מזכר הבנה בדבר סיוע רוסי לבניית כור כוח גרעיני ושורת הסכמים בנושאים כלכליים ומסחריים.⁷⁷

גולת הכותרת של שיתוף הפעולה הצבאי הינה העסקה לרכישת מערכת ההגנה האווירית מדגם Antey-2500. על-פי פרסומים בתקשורת הרוסית העסקה נאמדת בכמיליארד דולר, וכוללת ככל הנראה שלושה גדודים ועמדת פיקוד. אספקת המערכת אמורה להסתיים ב-2016, כאשר רכיבים ממנה ככל הנראה כבר סופקו למצרים.⁷⁸ שתי המדינות גם חתמו במרץ 2015 על הסכם לשיתוף פעולה צבאי, וביוני ערכו לראשונה תרגיל ימי משותף בים התיכון. בנובמבר האחרון הצהיר שר ההגנה הרוסי, כי שתי המדינות אף עשויות לקיים בקרוב תרגילים משותפים נגד איום הטרור. בנוסף, שתי המדינות מנהלות מגעים לרכישת מערכות נשק נוספות, ובכלל זאת מטוסי קרב מדגם MiG-35, מסוקי Ka-52, מערכות הגנה למטוסים ולמסוקים, ציוד תקשורת ועוד.⁷⁹

הרחבת שיתוף הפעולה מבטאת מפגש אינטרסים של שתי המדינות. מצד אחד, רוסיה מקווה כי לצד הפקת רווחים כלכליים, העמקת הקשרים עם מדינת מפתח במזרח התיכון, כמצרים, תוביל לשדרוג מעמדה הבין-לאומי והאזורי ולהפיכתה לשחקן מפתח בהתפתחויות במרחב, וייתכן גם כגשר בין הציר הרדיקאלי לבין הציר המתון. מצד שני, מצרים מעוניינת לגוון את שותפותיה בזירה הבין-לאומית, ולא להיות תלויה בסיוע האמריקני. זאת, בין היתר, כתגובה לעמדה שנקט הממשל האמריקני סביב הדחת הנשיא מבארכ והביקורת שהטיח בממסד הצבאי על הדחת הנשיא מורסי ותפיסת השלטון באמצעים לא דמוקרטיים, שאף הובילה להשהיית חלקים מהסיוע הצבאי ולביטול תרגילים צבאיים משותפים.

מכל מקום, הרושם הוא כי המפתח להמשך קידום שיתוף הפעולה בין רוסיה לבין מצרים נמצא בעיקר בידי קהיר, וכי לפחות בשנים הקרובות קיימת תקרת זכוכית לעומק הקשרים בין שתי המדינות. זאת, במידה רבה, לנוכח תלותה של מצרים בסיוע האמריקני והתבססותו של צבא מצרים על אמל"ח מערבי.

סעודיה - כבדהו וחשדהו

מערכת הקשרים בין מוסקבה לבין ריאד התאפיינה בשנים האחרונות במתיחות, בשל פערי העמדות בין השתיים בשורה של סוגיות אזוריות, ובראשן התמיכה הרוסית במשטר אסד והקשרים עם איראן, יריבתה האזורית הגדולה של סעודיה. מתיחות זו לובתה גם כתוצאה מהתפיסה הרוסית את האסלאם הסוני (ולא השיעי) כמי שפועל בחתרנות בקרב הרפובליקות המוסלמיות של ברית-המועצות לשעבר ובאזור הקווקז ומציב איום על יציבותה הפנימית; מהתחרות בין רוסיה לבין סעודיה על שוק הנפט העולמי; וממערכת היחסים העכורה בין רוסיה לבין ארצות-הברית, ספקית הנשק המרכזית של סעודיה.⁸⁰

חרף זאת, במחצית השנייה של 2015 הסתמנו ניצנים של שינויים במערכת הקשרים הביטראליים. נראה כי הביקור שערך ברוסיה ביוני 2015, סגן יורש העצר ושר ההגנה הסעודי, מחמד בן סלמאן, סלל את הדרך לעליית המדרגה בשיתוף הפעולה בין המדינות. כך, על-פי פרסומים בתקשורת, שתי המדינות חתמו במהלך ביקור הנסיך על שישה הסכמים, בין היתר, בתחומי האנרגיה, הביטחון והגרעין

האזרחי.⁸¹ בהמשך, סוכם כי סעודיה תשקיע עשרה מיליארד דולר בפרויקטים ברוסיה, ובנובמבר 2015, חתמו השתיים על שורת הסכמים להרחבת שיתוף הפעולה הכלכלי.⁸²

בד-בבד, ניכרת עליית מדרגה ברמת התיאום בין ההנהגות. הנשיא פוטין נפגש לראשונה עם המלך סלמאן עבד אל-עזיז באמצע נובמבר, בשולי מפגש ה-G20, וקודם לכן אף ערכו השניים מספר שיחות טלפוניות.⁸³ שר החוץ הסעודי נתן ביטוי למגמת ההתקרבות בהצהירו בראיון לעיתון אל-חיאת, כי חרף חילוקי הדעות בסוגיה הסורית וסביב אספקת מערכות נשק לאיראן, שתי המדינות צריכות לפעול להרחבת שיתוף הפעולה ביניהן, בשל האינטרסים המשותפים בין היתר בכל הקשור לנפט.⁸⁴ מעבר לכך, הביקורים שערכו ברוסיה אמיר קטר ומלך בחריין בתחילת 2016, והאפשרות לביקור של מלך סעודיה ברוסיה בחודשים הקרובים, מהווים עדות נוספת להתחממות היחסים בין מוסקבה לבין ריאד.

נראה, כי בראיית רוסיה וסעודיה, במציאות הנוכחית במזרח התיכון וחרף המתרחבות המסורתיות, קיים פוטנציאל לשיתוף פעולה ביניהן. זאת, לנוכח האיום הגובר מצד המדינה האסלאמית על היציבות האזורית, וההשלכות על שוק הנפט העולמי כתוצאה מהאפשרות לעלייה בהיצע בעקבות הסרת הסנקציות המוטלות על איראן. מעבר לכך, הידוק היחסים משרת את שתיהן פוליטית מול ארצות-הברית, אם כי לכל אחת מניעים אחרים. כך, בראיית רוסיה מדובר בחדירה למדינה נוספת הנתפסת כפרו-אמריקנית, באופן העשוי להוביל לכרסום בהשפעתה של וושינגטון במרחב ("משחק סכום אפס"). מנגד, סעודיה מאותתת לממשל האמריקני על חוסר שביעות רצונה מהתנהלותו בסוגיה הסורית ובמשא-ומתן הגרעיני מול איראן, וכי יש לה אלטרנטיבה נוספת לתלותה בו.

מכל מקום, כישלון המאמצים הקודמים שנעשו לקדם שיתוף פעולה בתמורה לשינוי המדיניות הרוסית ביחס לסוריה ולאיראן יש בו כדי להעיד על עומק הפערים בין המדינות. על כן, נראה כי לטווח הבינוני-ארוך, תפיסות העולם השונות וניגודי האינטרסים, יציבו חסמים על היכולת של שתי המדינות לפתח מערכת קשרים ביטחוניים וכלכליים רחבה.

ירדן - גישושים לשיתוף פעולה נגד המדינה האסלאמית

הפעלתנות הרוסית באזור בחודשים האחרונים הניבה פירות נוספים בדמות עליית מדרגה בשיתוף הפעולה עם ירדן, מבעלות הברית הקרובות ביותר של ארצות-הברית במרחב. הדבר בא לידי ביטוי בפגישות ובשיחות הטלפון שהתקיימו בין הנשיא פוטין לבין המלך עבדאללה (האחרון ערך שני ביקורים ברוסיה, באוגוסט ובנובמבר 2015), שהתמקדו מטבע הדברים בסוגיה הסורית.⁸⁵ ביטוי מוחשי עוד יותר לשיתוף הפעולה בין המדינות ניתן בהודעה שפרסם שר החוץ לברוב, ב-23 באוקטובר, ולפיה רוסיה וירדן הסכימו לתאם את פעולותיהן הצבאיות בסוריה, ובכלל זאת המשימות האוויריות.⁸⁶ בהמשך, הציע עוזרו של הנשיא פוטין, יורי אושקוב, כי שיתוף הפעולה הצבאי עם ירדן יתואם דרך מרכז התיאום והמידע שהוקם בבגדאד.⁸⁷

עוד קודם לכן, במרס 2015, חתמו שתי המדינות על הסכם הנאמד בכעשרה מיליארד דולר, לבניית כור כוח גרעיני בירדן, הכולל שתי יחידות בהספק של אלף מגה-וואט, עד לשנת 2022. בהתאם לחוזה, תחזיק ממשלת ירדן בבעלות של חמישים ואחד אחוזים מהכור, וחברת Rosatom (התאגיד הרוסי הממלכתי לאנרגיה אטומית) תחזיק בארבעים ותשעה אחוזים. עוד סוכם במסגרת החוזה, כי ירדן תרכוש דלק מרוסיה עבור הכור במשך עשר שנים.⁸⁸

מכל מקום, הנכונות הירדנית לקדם שיתוף פעולה מבצעי עם רוסיה ממחישה את השינוי שחל במעמדה ובתפקידה של רוסיה באזור. זאת, בשל ההבנה, כי רוסיה הפכה לשחקן משמעותי, לא פחות מארצות-הברית, במאבק במדינה האסלאמית, וכי כל פתרון פוליטי למשבר בסוריה יחייב את הסכמתה של מוסקבה. עם זאת, בדומה לסעודיה, לנוכח תלותה של ירדן בסיוע הכלכלי והצבאי האמריקני, נראה כי שיתוף הפעולה בין המדינות יישאר מוגבל בהיקפו, ויתמקד בעיקר בתיאומים מבצעיים וייתכן גם בשיתוף פעולה מודיעיני ממוקד נגד המדינה האסלאמית.

תחרות ועוינות מול טורקיה

מערכת היחסים בין רוסיה לבין טורקיה מתאפיינת בחודשים האחרונים בעוינות ובהטחת האשמות ואיומים של האחת כנגד השנייה. זאת בעקבות הפלת מטוס הקרב הרוסי מדגם Su-24 על-ידי מטוס F-16 של חיל האוויר הטורקי ב-24 בנובמבר 2015. למרות שמדובר בתקרית נקודתית, שהייתה יכולה להסתיים בהבעת הצער שהביעה הצמרת הטורקית, יש בה כדי להעיד על מערכת היחסים המורכבת והטעונה בין שתי המדינות, ועוד יותר מכך בין הנשיאים, פוטין וארדואן. מעבר להיותם מנהיגים כוחניים, השולטים במדינותיהם ללא עוררין מאז ראשית שנות האלפיים, עבור שניהם ממלאות סוגיות הקשורות לכבוד האישי והלאומי תפקיד מפתח בתפיסת עולמם ובתהליכי קבלת ההחלטות שלהם.

היחסים בין המדינות מתאפיינים בשנים האחרונות בשיתוף פעולה כלכלי לצד מתיחות ויריבות. מצד אחד, שתי המדינות מנהלות קשרים כלכליים ענפים בתחומי האנרגיה, המזון, התיירות, הבנייה, ועוד. רוסיה מהווה את ספקית האנרגיה העיקרית של טורקיה, כאשר חמישים ושישה אחוזים מייבוא הגז הטורקי הינו מרוסיה (תשעה עשר אחוז מהיבוא הוא מאיראן). בשנת 2014, נאמד היקף יבוא האנרגיה של טורקיה מרוסיה, כולל נפט וגז, ב-16.5 מיליארד דולר, שהיווה שלושים אחוז מכלל יבוא האנרגיה של טורקיה, שישים וחמישה אחוז מכלל היבוא מרוסיה ו-2.1 אחוז מהתוצר הלאומי.⁸⁹

מצד שני, בין השתיים קיימים פערי עמדות קוטביים ביחס למשטר הסורי ולמיעוט הכורדי בסוריה. כך, בעוד ארדואן קורא מאז 2011 להדחתו של אסד ולשימוש בכוח צבאי נגד המשטר, רוסיה מספקת לו מטרית הגנה, ותומכת בשילוב הכורדים בשיחות הפיוס. רוסיה אף רואה בחשדנות את הפעילות הטורקית באזור הקווקז ומרכז אסיה וקשרי הכלכלה המתפתחים בינה לבין מדינות אלו. זאת, לצד היריבות ההיסטורית עוד מתקופת האימפריות הצארית והעות'מאנית (שאף הובילה למלחמות ביניהן על ההגמוניה בים השחור ובבלקן) וחברותה של טורקיה בנאט"ו מאז 1952, בעידן המלחמה הקרה. העימותים האלימים שפרצו בראשית אפריל בין ארמניה (מבעלות הברית הקרובות ביותר של רוסיה במרחב ברית המועצות לשעבר) לאזרביג'אן (הנתמכת על ידי טורקיה), סביב הסכסוך ההיסטורי על השליטה בחבל נגורנו-קרבאך, מהווים מוקד נוסף לחיכוך בין מוסקבה לאנקרה.

המתיחות בין המדינות באה לידי ביטוי בחילופי האשמות הדדיים, בביקורת טורקית על היחס הרוסי כלפי המיעוט הטטרי בחצי-האי קרים, ובתגובת נגד של פוטין של הכרה פומבית בהשמדת העם הארמני.⁹⁰ המהלך הצבאי הרוסי בסוריה ליבה את המתיחות בין המדינות עוד יותר, שכן בראיית טורקיה הוא נועד, בראש ובראשונה, לחזק את המשטר ולפגוע בגורמי האופוזיציה. זאת ועוד, התקיפות הרוסיות נגד המיעוט הטורקי בסוריה, נתפסות באנקרה כפגיעה במדינה הטורקית בשל האחריות שהיא חשה כלפיו.⁹¹

הפלת המטוס הרוסי לא הייתה התקרית האווירית הראשונה בין שתי המדינות מאז תחילת המערכה האווירית. ב-3 וב-4 באוקטובר 2015, אירעו שני אירועים של הפרת הריבונות הטורקית על-ידי מטוסי קרב רוסיים. רוסיה תירצה את האירועים בטעות ניווט, בעוד ראש-ממשלת טורקיה הזהיר, כי בפעם הבאה יפעיל חיל האוויר הטורקי את נוהלי הפתיחה באש, וכי "אפילו אם זו תהיה ציפור, היא תיורט".⁹²

הפלת המטוס הובילה לחילופי האשמות הדדיים ולצעדי ענישה רוסיים. טורקיה מצדה טענה, כי מטוס הקרב חדר לשטחה הטריטוריאלי למשך שבע עשרה שניות ולא נענה לאזהרות שהופנו לעברו. הנשיא ארדואן אף הביע צער על התקרית, וציין כי "לו ידענו שמדובר במטוס רוסי, אולי היינו מזהירים אותו אחרת". אך בה-בעת, הוא נמנע מלהתנצל ואף הזהיר כי טורקיה תגיב בחריפות אם מטוסיה ייפגעו כתוצאה מתגובה רוסיית.⁹³

מנגד, רוסיה האשימה את טורקיה ב"דקירה בגב", וכי מדובר במארב מתוכנן מראש ובפעולה "עוינת". לטענתה, המטוס הטורקי הוא זה שחדר לשטח האווירי של סוריה, תוך הפרת ריבונותה, ושם הפיל את המטוס הרוסי, שאף לא היה חמוש בטילי אוויר-אוויר.⁹⁴ רוסיה לא הסתפקה בדיבורים בלבד, והיא ניצלה את התקרית כדי לפרוס תוך מספר ימים את מערכת ההגנה האווירית S-400 בסוריה.⁹⁵

בד-בבד, נקטה רוסיה גם בשורת צעדי ענישה נגד טורקיה. במסגרת זו, לצד הקפאת הקשרים הצבאיים, התרבותיים והמשפטיים בין המדינות, היא הטילה שורה של סנקציות כלכליות על טורקיה. אלו כוללות, בין היתר, איסור על ייבוא מוצרים מסוימים ובכלל זאת פירות וירקות; הטלת מגבלות על מספר ארגונים

טורקיים שפועלים ברוסיה; איסור על מעסיקים רוסים לגייס לעבודה אזרחים ממוצא טורקי; ביטול טיסות צ'רטר בין המדינות והמלצה לחברות תיירות רוסיות לא למכור חבילות נופש בטורקיה לאזרחים רוסים; ביטול הפטור לאשרות ויזה לאזרחים טורקים; והשעיית המגעים לבניית הצינור לאספקת גז מרוסיה לאירופה דרך טורקיה.⁹⁶

רוסיה אף האשימה את טורקיה כי היא רוכשת נפט שמוכרת המדינה האסלאמית. לטענתה, קיימים שלושה צירים מרכזיים להעברת נפט מאזורים שבשליטת המדינה האסלאמית בסוריה ובעיראק לטורקיה. במקביל, תקפה רוסיה באופן אישי וחריג את בני משפחתו של ארדואן, כמי שמעורבים בעסקאות אלו במטרה להפיק רווחים אישיים.⁹⁷ בהקשר זה ראוי לציין, כי רוסיה מקפידה לעשות הבחנה בין ההנהגה הטורקית לבין העם הטורקי, באופן שמחדד עוד יותר את הרצון לגבות מחיר אישי מארדואן. כך, הנשיא פוטין הצהיר במספר הזדמנויות, כי לרוסיה אין בעיה עם העם הטורקי, אלא רק עם הנהגתו הנוכחית.⁹⁸ מעבר לכך, התקשורת הרוסית מפרסמת חדשות לבקרים כתבות בגנותה של טורקיה. כך למשל, פורסמה כתבה על התמיכה הכלכלית שמעניקה טורקיה למיעוט הטטרי בקרים במטרה לערער את מעמדה של רוסיה בחצי-האי, וכתבה אחרת טענה כי האקרים טורקים פרצו לדף האינסטגרם של שר רוס, באופן שנועד להמחיש את היותה של אנקרה גורם עוין למוסקבה בעת הנוכחית.⁹⁹

במקביל לצעדים במישור הביטראלי, רוסיה פועלת להידוק היחסים עם קפריסין וארמניה, יריבותיה משכבר הימים של טורקיה, לצד העמקת הקשרים הביטראליים עם יוון בהנהגתו של ציפוס. כך, בתחילת חודש דצמבר 2015, ערך שר החוץ לברוב ביקור בקפריסין, וזן באפשרויות להרחבת שיתוף הפעולה בין המדינות בין היתר בכל הקשור למערכה האווירית בסוריה. בהקשר זה, יצוין כי בפברואר 2015, חתמו שתי המדינות על הסכם שמאפשר לספינות רוסיות, הנוטלות חלק בלחימה נגד איום הטרור והפיראטיות, להשתמש בנמלי קפריסין.¹⁰⁰

כעבור שבועות בודדים בלבד, ב-23 בדצמבר, חתמו רוסיה וארמניה על הסכם להקמת אזור הגנה אווירית מאוחד בקווקז, וזאת בהמשך להסכמים שנחתמו עם

קזחסטן ובלארוס, ולמגעים שמוסקבה מנהלת עם קירגיזסטן וטג'יקיסטן בסוגיה. רוסיה אף העבירה בדצמבר שלושה עשר מסוקי תקיפה ותובלה לבסיס Erebuni בארמניה, המשמש את כוחותיה האוויריים המוצבים במדינה.¹⁰¹

בשורה התחתונה, נראה כי המשבר רחוק מסיומו ומוסקבה מעוניינת לנצלו לקידום יעדיה הן בזירה הבין-לאומית והאזורית והן בסוריה עצמה, כמו גם כדי להרתיע גורמים אחרים מלפעול נגד הכוחות הרוסיים הפועלים בסוריה. מעבר לכך, נראה כי לתפיסתו של פוטין, דרך פעולה זו אף עשויה לחזק עוד יותר את תדמיתו מבית (ומחוץ), כמנהיג חזק, שאינו מהסס להשתמש באמצעים כוחניים כדי להגן על הכבוד והאינטרסים של רוסיה, גם אם הדבר עלול לפגוע כלכלית ברוסיה (בדומה לדרך פעולתו במשבר האוקראיני).

האינטרסים הרוסיים - מעצמתיות, ביטחון ויציבות

בכינוס השנתי של האו"ם בספטמבר 2015, הגדיר הנשיא פוטין את המטרות העיקריות של המעורבות הצבאית בסוריה: פגיעה בטרור האסלאמי בכלל ובמדינה האסלאמית בפרט, לצד סיוע למשטר אסד, שהינו לדבריו היחיד שמסוגל להילחם בקיצוניים האסלאמיים.¹⁰² חרף דברים אלו, נראה כי מערכת השיקולים של רוסיה רחבה הרבה יותר, ולמעשה בבסיס התמיכה הרוסית במשטר הסורי, ופעילותה במזרח התיכון בכלל, עומדים מגוון שיקולים אסטרטגיים, פוליטיים, ביטחוניים וכלכליים.

בראייה רחבה, מדובר במאבק נוסף במשחק השחמט המעצמתי על הגמוניה במרחב. זאת, למרות שעל-פי דוקטרינת מדיניות החוץ של רוסיה, המזרח התיכון, חרף חשיבותו, אינו נמצא במעגל האינטרסים הראשון.¹⁰³ בראייתו של פוטין, התמוטטות משטר אסד עלולה להוביל לפגיעה קשה בציר האנטי-אמריקני באזור, בו סוריה מהווה שחקן מרכזי, ולהיווצרות מצב שפרט לאיראן ובמידה מסוימת גם עיראק, מרבית מדינות המרחב, מטורקיה ועד מדינות המפרץ, יהיו נתונות תחת השפעה של ארצות-הברית או בעלות בריתה באזור.

בראייה צרה ביחס לסוריה עצמה, במסדרונות הקרמלין התקבעה ההבנה כי רק שימור המשטר הסורי יכול להבטיח את האינטרסים הרוסיים במדינה, ובכלל זאת המאחז הימי בטרטוס, המשמש כמעגן היחיד של הצי הרוסי מעבר לתחומי ברית-המועצות לשעבר. עבור רוסיה מדובר ביעד אסטרטגי, הן במישור המדיני והן בהיבט הצבאי, שכן אם היא תאבד גם את סוריה, אזי לא נותרו לה עוד מאחזים במזרח התיכון (לאחר איבוד עיראק ולוב). זאת ועוד, נראה כי בראיית רוסיה קיים קשר ישיר בין שימור הנשיא אסד עצמו לבין הבטחת האינטרסים שלה במדינה. זאת, משום שלתפיסתה גם אם הנשיא אסד יוחלף בגורם כוח אחר משורות המשטר, הדבר לא יוביל לסיום מלחמת האזרחים במדינה, והיא אף עלולה להצטייר כמי שבוגדת בבעלי בריתה. ייתכן גם כי רוסיה מעריכה, כי לאסד יש מחויבות אישית כלפיה, בעוד הדבר אינו מובטח במידה וגורם אחר יעלה לשלטון במקומו.

מעבר לכך, המהלך הצבאי נועד גם להחליש את גורמי הג'יהאד העולמי הפועלים במדינה, ובראשם המדינה האסלאמית. זאת, בשל החשש הרוסי התמידי מהאסלאם

הקיצוני הסוני (ולא השיעי), במידה רבה בשל העובדה כי כשנים עשר עד שלושה עשר אחוז מתושבי רוסיה כיום (כעשרים מיליון) הינם מוסלמים ובשל הנפוצות ההיסטורית בקווקז הרוסי.¹⁰⁴ האיומים שפרסמה המדינה האסלאמית נגד רוסיה, דברי התעמולה שהפיצה בקווקז, הצטרפותה של "האמירות הקווקזית" לשורות המדינה האסלאמית והכרזתה של המדינה האסלאמית על הקמת מחוז רשמי של הארגון בצפון הקווקז, העצימו בעיני מוסקבה את האיום על יציבותה הפנימית.¹⁰⁵ מעבר לכך, רוסיה בדומה למדינות אירופה, חוששת מחזרתם של לוחמים רבים, בעלי אזרחות רוסית למדינה. גורמים רוסיים שבים ומצהירים כי יותר מאלפיים לוחמים מרוסיה וממדינות ברית המועצות לשעבר נמצאים בסוריה, באופן המאיים על מדינותיהם עם חזרתם כדי לבצע פיגועים.¹⁰⁶

בתחילת הדרך, המעיטה רוסיה מעוצמת האיום הנשקף מהמדינה האסלאמית, אולם ככל שהיא צברה תנופה, כך הלך וגבר האיום שרוסיה רואה בה.¹⁰⁷ ביטוי לכך ניתן כאשר החליטה רוסיה בשלהי 2014 להוציא את המדינה האסלאמית (כמו גם את חזית אל-נוצרה) מחוץ לחוק והכריזה עליה כארגון טרור.¹⁰⁸ לנוכח זאת, ניתן להבין את דבריו של הנשיא פוטין בהתייחסותו ללוחמים מרוסיה הנמצאים בסוריה, כי "במקום לחכות לחזרתם, עדיף שנעזור לאסד להילחם בהם בסוריה".¹⁰⁹ בהתאם לגישה זו, רוסיה ממשיכה גם לאחר הסגת מרבית כוחותיה מסוריה, לתקוף מטרות של המדינה האסלאמית וגורמי טרור אחרים.

התחרות המעצמתית והשיקולים הכלכליים עומדים גם בבסיס עניינה של רוסיה להעמיק את דריסת הרגל ברחבי המזרח התיכון, ובכלל זאת בקרב מדינות הנתפסות כפרו-אמריקניות, ובראשן מצרים, סעודיה וירדן. נראה, כי רוסיה מבינה היטב שהיא אינה יכולה לשמש כמשענת ביטחונית וכלכלית למדינות אלו כפי שארצות-הברית הייתה במשך שנים רבות. עם זאת, רוסיה רואה את מה שנתפס כחולשה אמריקנית כ"משחק סכום אפס" וכהזדמנות מצדה לכרסם במעמדה של האחרונה במרחב. כך, מצד אחד הנשיא אובמה נתפס כמנהיג הססן שלא ניתן לסמוך עליו בשעת צרה, המקדם את זכויות העמים וההמונים על-פני תמיכה במשטרים.¹¹⁰

מעבר לכך, גם שאיפתו של אובמה להעתיק את מרכז הכובד של מדיניות החוץ האמריקנית למקומות אחרים, ובראשם לזירה האסיאתית (Pivot to Asia), מעוררת ספקנות בקרב מנהיגי האזור באשר ליכולתם להישען על מטריות ההגנה

האמריקנית, כפי שהיה בעבר. מצד שני, הנשיא פוטין מצטייר כמנהיג נחוש וחזק, שבניגוד לאובמה, מגלה עניין להרחיב את פעילותה ונוכחותה של רוסיה באזור, אינו מהסס לעשות שימוש ביכולות הצבאיות של רוסיה כדי להגן על האינטרסים של מדינתו, ושאינו מפקיר את בעלי בריתו.

מעבר לכל זאת, נראה כי המדיניות הרוסית מונעת גם משיקולים פוליטיים פנימיים. המצוקות הכלכליות אותן חווה המשק הרוסי בשנתיים האחרונות, כתוצאה מהצלילה במחירי הנפט והסנקציות המערביות, מציבות עבור פוטין אתגר גובר בזירה הפנימית. עם זאת, נראה כי אין בכך כדי להציב איום ממשי על יציבות משטרו, לנוכח שליטתו המוחלטת במוסדות המדינה, במנגנוני הביטחון ובאמצעי התקשורת. מכל מקום, חרף ההבטחות של פוטין כי המשבר הינו זמני, הנתונים הכלכליים מצביעים על משבר עמוק ומתמשך. הדבר בא לידי ביטוי בצמיחה שלילית מזה כשנתיים, כאשר התחזית ל-2016 מצביעה על המשך המגמה; בירידה מתמשכת בשכר הריאלי ובצריכה הפרטית, ועוד.¹¹¹

לנוכח זאת, מקווה הנשיא פוטין, כי המדיניות התקיפה בסוגיות חוץ, כפי שבאה לידי ביטוי במשבר באוקראינה ובמעורבות הצבאית בסוריה, תסייע לו לביצור מעמדו מבית ולשיכון הביקורת הציבורית. זאת, תוך ניצול הרגשות הפטריוטיים של העם הרוסי והאיבה המושרשת כלפי ארצות-הברית.¹¹² ואמנם, מאז פרוץ המשבר האוקראיני פוטין נהנה מתמיכה חסרת תקדים של הציבור הרוסי (בסביבות השמונים אחוז), כאשר בסקר שנערך באוקטובר 2015, הוא אף זכה לתמיכה של 89.9 אחוז מהציבור (עלייה קטנה מהסקר שנערך ביוני, בו קיבל תמיכה של 89.1 אחוז). נתונים אלו מהווים עלייה דרמטית בתמיכה הציבורית בפוטין, לעומת התקופה שקדמה לבחירות לנשיאות. כך, בינואר 2012, חודשיים לפני הבחירות, זכה פוטין (שכיהן אז כראש-הממשלה) לתמיכה של 58.8 אחוז בלבד מהציבור.¹¹³

נתונים אלו ממחישים, כי בראיית אזרחי רוסיה, היחס כלפי הנשיא פוטין ותפקודו מושפע, במידה רבה, מתחושת הגאווה מהמעמד הבין-לאומי לו זוכה רוסיה, לעומת תקופת השפל במהלך שנות התשעים, בעוד שהשיקול הכלכלי ממלא תפקיד משני בלבד. מכל מקום, נתוני הסקרים והלאומנות המושרשת בציבור הרוסי, מחזקים עוד יותר את הנטייה הטבעית ממילא של הנשיא פוטין, לנקוט במדיניות חוץ תקיפה, כדי לקדם את האינטרסים הרוסיים בזירה הבין-לאומית.

סיכום - איומים והזדמנויות לישראל

הפעלתנות הרוסית במזרח התיכון בשנתיים האחרונות, ובעיקר הפעילות הצבאית בסוריה, לא נולדו יש מאין והן משקפות את התמורות שחלו במדיניות החוץ הרוסית בהנהגתו של פוטין מאז חזרתו לכס הנשיאות באביב 2012. בבסיס תפיסתו של פוטין, ניצבת האמונה כי רוסיה הינה מעצמה עולמית, שצריכה למלא תפקיד משפיע במערכת הגלובלית, חרף היחס העוין מצד המערב, הפועל באופן שיטתי להחליש את כוחה.¹¹⁴

ההתפתחויות במזרח התיכון בשנים האחרונות יצרו עבור רוסיה איומים רבים (ובראשם איבוד מאחזים והחשש להתבססות משטרים פרו-אמריקניים ברחבי המזרח התיכון), אך גם סיפקו לה את ההזדמנויות להרחבת השפעתה במרחב ולהפגנת יכולותיה המעצמתיות על חשבונה של ארצות-הברית ("משחק סכום אפס"). למעשה, נראה כי בדומה לשנות החמישים והשישים של המאה הקודמת, כאשר השינויים הפוליטיים שהתחוללו בעולם הערבי חוללו תמורות במערכת הקשרים של מדינות האזור עם המעצמות ובעיקר הובילו להגברת מעורבותה של ברית-המועצות במרחב, כך גם העידן הנוכחי טומן בחובו פוטנציאל לשינוי נוסף ולחזרתו של הדוב הרוסי למגרש המזרח-תיכוני.

מעשית, רוסיה פועלת בשני מסלולים, מנוגדים לכאורה, אך באופן המשקף את התפיסה המעצמתית שלה. מצד אחד, היא שואפת לבסס ברית עם גורמי הציר האנטי-אמריקני במרחב; ומצד שני, מנסה להעמיק את דריסת הרגל בקרב המדינות הסוניות. זאת, תוך נכונות לעשות שימוש - בניגוד לארצות-הברית בתקופתו של אובמה - בכל האמצעים והיכולות העומדים לרשותה: החל מהתחום הצבאי, המשך בגרעין האזרחי וכלה בזכות הווטו במועצת הביטחון.

בהקשר זה, הסגת הכוחות הרוסיים מסוריה אינה מצביעה כי חל שינוי בעומק המעורבות הרוסית במזרח התיכון בכלל ובסוריה בפרט, אלא על ביצוע התאמות להתפתחויות הצבאיות והפוליטיות במדינה. להערכתנו, לתפיסתה של מוסקבה, המערכה הצבאית שהיא ניהלה בעצימות גבוהה במשך כחמישה חודשים, והמשך התקיפות נגד יעדי המדינה האסלאמית וג'בהת אל-נוצרה גם לאחר הסגת הכוחות, השיגו את היעדים האסטרטגיים (הכרה במעמדה הייחודי בזירה והיותה שותף

משמעותי במערכה הבין-לאומית נגד דאע"ש) והאופרטיביים (ייצוב משטרו של אסד), שעמדו בבסיס המערכה הצבאית. למעשה, במידה רבה, ההתנהלות בסוריה דומה למערכות שרוסיה ניהלה בשנים האחרונות בגיאורגיה ובאוקראינה - קביעת עובדות בשטח וביסוס הדומיננטיות שלה, תוך חוסר נכונות להיגרר באופן ישיר למערכה קרקעית ממושכת, העלולה לגבות ממנה מחירים יקרים.

מטבע הדברים, לפעלתנות הרוסית במזרח התיכון, ובעיקר בסוריה, השלכות ישירות ועקיפות על ישראל. היחס הרוסי כלפי ישראל מאז עלייתו של פוטין לכס הנשיאות בשנת 2000 מתאפיין ככלל בגישה חיובית, וניכר כי פוטין מייחס חשיבות מיוחדת ליחסים עם ישראל והעם היהודי.¹¹⁵ לתפיסתו, ישראל מהווה מדינת מפתח במרחב המזרח-תיכוני, ושותפה במאבק נגד האסלאם הרדיקאלי. ישראל גם מהווה יעד לפיתוח קשרים כלכליים בתחומי האנרגיה, הטכנולוגיה והחקלאות. מעבר לכך, לאוכלוסייה דוברת הרוסית הגדולה המתגוררת בישראל תפקיד משמעותי בגישה החיובית של מוסקבה כלפי ישראל, לנוכח החשיבות שפוטין מייחס לשמירת הקשר עם קהילות רוסיות ברחבי העולם.¹¹⁶ נראה גם, כי העמדה הזהירה (והחריגה ביחס ליתר מדינות המערב) שישראל נוקטת בסוגיה האוקראינית נתפסת במוסקבה כעדות למערכת היחסים הטובה בין המדינות.¹¹⁷

ביטוי ליחס המיוחד של פוטין לישראל ניתן לראות בקשרים בינו לבין ראש-הממשלה נתניהו. הרושם הוא כי בין השניים נוצרה מערכת יחסים המבוססת על הערכה וכבוד הדדי.¹¹⁸ הדבר בא לידי ביטוי בשורת הפגישות שהתקיימו בשנה האחרונה בין ראש-הממשלה נתניהו לנשיא פוטין (האחרונה שבהם, ב-21 באפריל), ובפגישות שנערכות בין בכירים בשני הצבאות בחצי השנה האחרונה. אלו נועדו למסד תיאום מבצעי בין המדינות ולמנוע מיס-קלקולציה וחיכוך בין הצבאות.¹¹⁹ בסוף דצמבר אף פורסם, כי שליחו המיוחד של פוטין לענייני סוריה, אלכסנדר לברנטייב, ביקר בחשאי בישראל לתיאום עמדות בסוגיה הסורית.¹²⁰

חרף זאת, התנהלותה של רוסיה במזרח התיכון בשנים האחרונות, ובייחוד ההתפתחות שחלה במערכת קשריה עם מדינות הציר הרדיקאלי במחצית השנייה של 2015, לצד נכונותה למכור מערכות נשק מתקדמות למדינות האזור, מציבות בפני ישראל מאזן מעורב של איומים והזדמנויות.¹²¹

ברמה האסטרטגית, במידה והמהלך הרוסי-איראני להצלתו של המשטר הסורי יניב פירות, הדבר עלול להוביל לחיזוק ההשפעה והמעורבות האיראנית במזרח התיכון בכלל ובסוריה בפרט. זאת ועוד, התממשות תרחיש זה תוביל גם לחיזוק מעמדו של חזבאללה בלבנון ולשיפור מצבו הצבאי.

במישור האופרטיבי, סביר כי חזבאללה ינסה לנצל את עומק המעורבות האיראנית בסוריה, ואולי אף את מטריית ההגנה הרוסית, כדי לקבל לרשותו מערכות אמל"ח מתקדמות. גורמים בחזבאללה אף טענו, כי הארגון מקבל נשק ישירות מרוסיה, ובכלל זאת טילי קרקע-קרקע, רקטות מונחות לייזר וטילים נגד טנקים, וכי רוסיה וחזבאללה כיום הינם "בעלי ברית אסטרטגיים". בהקשר זה ראוי לציין כי בראיית רוסיה חזבאללה הינו ארגון לגיטימי. כך, סגן שר החוץ הרוסי, בוגדאנוב, הבהיר בנובמבר האחרון, כי רוסיה מקיימת קשרים עם הארגון, מכיוון שבראייתה אין המדובר בארגון טרור.¹²² מעבר לכך, שיתוף הפעולה האופרטיבי בין רוסיה לבין סוריה, לאיראן ולחזבאללה, עשוי להוביל לשדרוג יכולות ניהול המערכה והפעלת הכוחות של גורמי הציר, ולחילופי מודיעין ביניהן בין היתר במסגרת המרכז שהוקם בבגדאד, ייתכן גם בכל הקשור לישראל.

מנגד, הפעילות הרוסית בסוריה והידוק הקשרים עם איראן מהווים עבור ישראל הזדמנות להפגנת נכסיותה האסטרטגית עבור ארצות-הברית, כבעלת בריתה המרכזית באזור. במקביל, ישראל יכולה לנצל את ההסלמה שחלה במערכת היחסים בין מוסקבה לבין אנקרה בחודשים האחרונים (כמו גם את גל פיגועי הטרור ששוטף את טורקיה בחודשים האחרונים), כדי לשקם את הקשרים הביטוראליים, חרף היחסים העכורים בין המדינות בחמש השנים האחרונות, הן ברמה המדינית (החזרת שגרירים), הן בתחום הכלכלי (גז) והן במישור הביטחוני (שיתוף פעולה נגד גורמי טרור). מעבר לכך, ישראל יכולה לנצל גם את החשש של המדינות הסוניות מהתחזקות ההשפעה האיראנית במרחב, כדי להדק את שיתוף הפעולה ולכונן עמן קואליציות.

במישור הביטוראלי מול רוסיה, ישראל יכולה להיעזר במערכת הקשרים של מוסקבה עם גורמי הציר הרדיקאלי להעברת מסרים, בעיקר בעתות מתיחות, כדי למנוע הסלמה ומיס-קלקולציה. הנוכחות הרוסית בסוריה, גם אם בהיקפים מצומצמים, אף עשויה להוות אילוץ מרסן מבחינת איראן וחזבאללה מלנקוט

פעולות הסלמתיות כנגד ישראל, העלולות לערער את היציבות האזורית. מעבר לכך, הסנקציות הכלכליות הרוסיות על ייבוא פירות וירקות מטורקיה, עשויות להוות הזדמנות לישראל להרחבת שיתוף הפעולה החקלאי עם רוסיה.

מכל מקום, תקרית הפלת המטוס הטורקי הוכיחה כי רוסיה עלולה לנקוט בגישה תקיפה ונקמנית כנגד כל פגיעה בנכסיה ובכבוד הלאומי שלה. על כן, ישראל צריכה להתנהל בזהירות, לגבש הבנות ברורות ככל שניתן עם רוסיה באשר לדרכי הפעולה והתקשורת בעת חיכוך צבאי (כגון חדירת מטוסים רוסיים למרחב האווירי הישראלי), ובעיקר להימנע מלהצטייר כמי שפועלת לפגוע באינטרסים ו/או נכסים רוסיים ולכרסם בהשפעתה במרחב. זאת, כדי לא לערער את מערכת היחסים המורכבת עם רוסיה, שכן אין המדובר במאבק בין שווים ויכולת ההיזק של מוסקבה (באופן ישיר או עקיף) לאינטרסים האסטרטגיים והביטחוניים של ישראל גבוהה ביותר.

הערות

- 1 תפיסתו של פוטין את מקומה של רוסיה במערכת הבין-לאומית באה לידי ביטוי כבר לפני תשע שנים, בנאומו המכונן במינכן בפברואר 2007, עת הטיח ביקורת נוקבת על ארצות-הברית, שמנסה ליצור עולם חד-קוטבי והצהיר כי רוסיה תפעל בנחישות כדי לקדם את מדיניותה בזירה הגלובלית כיאה להיותה מעצמה. פוטין אף מרבה להצהיר, כי "התמוטטותה של ברית המועצות הייתה הטרגדיה הגדולה ביותר של המאה העשרים".
- 2 מאמר בשם "רוסיה והעולם המשתנה", שהיה אחד משורת מאמרים שפרסם פוטין באשר לתפיסת עולמו במגוון רחב של נושאים, ערב הבחירות לנשיאות רוסיה. RT, 27 בפברואר 2012; דוקטרינת מדיניות החוץ הרוסית, שהתפרסמה בפברואר 2013. גרסה באנגלית של הדוקטרינה ניתר למצוא באתר הרשמי של משרד החוץ הרוסי, www.mid.ru; נאום ב-18 במרס 2014, האתר הרשמי של נשיא רוסיה, www.en.kremlin.ru; ראיון במסגרת התכנית "60 Minutes" Charlie Rose, "All Eyes On Putin", CBS News, September 27, 2015; נאום בעצרת הכללית של האו"ם, 28 בספטמבר 2015, *The Washington Post*; נאום לאומה, 2 בדצמבר 2015, האתר הרשמי של נשיא רוסיה, www.en.kremlin.ru; תפיסת אסטרטגיית הביטחון הלאומי, RT, 1 בינואר 2016; ראיון לעיתון הגרמני *Bild*, 12 בינואר 2016.
- 3 רוסיה אף פרסמה במרס 2013 מסמך קונספטואלי ייחודי להשתתפותה ב-BRICS. האתר הרשמי של נשיא רוסיה, www.en.kremlin.ru.
- 4 המדינות הבלטיות הינן חריגות בשל הצטרפותן לנאט"ו בשנת 2004, שמעניקה להן מטריית הגנה כנגד תוקפנות זרה. על כן, למרות שפוטין היה שואף להשליט את מרותה של רוסיה גם עליהן, הוא נאלץ לגלות גישה זהירה יותר בהתנהלות מולן.
- 5 החלטה 1973 נועדה לכפות על חיל האוויר הלובי אזור אסור לטיסה, אך לטענתו של פוטין היא נוצלה על-ידי המערב לבצע תקיפות אוויריות נגד משטר קדאפי, שהובילו בסופו של דבר להפלתו. פוטין אף כינה את ההחלטה כ"קריאה למסע צלב" וטען כי היא הייתה "לקויה ופגומה". *New York Times*, 21 במרס 2011.
- 6 "ההחלטות המרכזיות לגבי העקרונות המנחים את שיתוף הפעולה בין מדינות, כמו גם לגבי הקמת האו"ם, התקבלו במדינתנו, ביאלטה". בדברים אלו פוטין גם שואף לקבע בתודעה העולמית את היותה של קרים חלק מרוסיה באופן היסטורי, וגם מנסה לזכות ביוקרה בשל חלקה של ברית המועצות ורוסיה כיורשתה בהקמת האו"ם. נאום בעצרת הכללית של האו"ם, *Washington Post*, 28 בספטמבר 2015.
- 7 המשבר האוקראיני ממחיש את השימוש השונה שעושות המעצמות בחוק הבין-לאומי. כך, רוסיה טוענת שההכרזה על היפרדות קרים מאוקראינה וההחלטה להסתפח לרוסיה, בעקבות תמיכת מרבית תושבי חצי-האי במהלך משאל העם שהתקיים במרס 2014, הן מימוש הזכות להגדרה עצמית של תושבי קרים. מנגד, אוקראינה ומדינות המערב טוענות, כי הפעולות הללו מהוות פגיעה בעקרון היסוד של ההגנה על שלמותה הטריטוריאלית של המדינה, הגוברת על הזכות להגדרה עצמית, וכי מדובר בסיפוח כוחני מצדה של רוסיה. צבי מגן, פנינה שרביט-ברוך, אולנה בגנו-מולדסקי, "סיפוח קרים ההשלכות הבינלאומיות", *INSS*, 24 במרס 2014.

8 לאוקראינה חשיבות מיוחדת עבור רוסיה מבחינה היסטורית, כלכלית, ביטחונית ואתנית: כעשרים אחוזים מתושבי המדינה, בעיקר באזורים המזרחיים, הנם ממוצא רוסי; חלק מציונות הגז של רוסיה לאירופה עוברים דרך אוקראינה; מתקיים שיתוף פעולה נרחב בין התעשיות הביטחונית של שתי המדינות; נמל סבסטופול בחצי האי-קרים מהווה את הבסיס של צי הים השחור, ועוד. מעבר לכך, ללא אוקראינה, השאיפות הרוסיות לשוב ולמלא תפקיד מעצמתי נדונו מראש לכישלון. רוסיה אף תופסת את אזור חצי-האי כשייך לה מבחינה היסטורית, שכן הוא נמסר לאוקראינה בשנת 1954 על-ידי ההנהגה הסובייטית דאז.

9 "השותפים שלנו בארצות הברית תמכו באלו שהדיחו את ינוקוביץ'... אני יודע זאת בוודאות".
Charlie Rose, "All Eyes On Putin"

10 .Ukraine Crisis in Maps, *BBC*, 18 February 2015

11 *TASS*, 10 במרץ 2016; *BBC*, 15 בספטמבר ו-19 בדצמבר 2014.

12 שגריר רוסיה באו"ם, ויטאלי צ'ורקין, טען בנאומו במהלך דיון שהתקיים במועצת הביטחון בסוגיה האוקראינית, כי "אוקראינה אינה מוכנה, בהסכמה שבשתיקה מצד ארצות-הברית, ליישם את הסכמי מינסק או אפילו לנהל מגעים עם נציגי האזורים המורדים". *RT*, 12 בדצמבר 2015.

13 פוטין גם דאג לזכות בלגיטימציה פוליטית וחוקית מבית למהלך הצבאי, כאשר הבית העליון של הפרלמנט הרוסי אישר פה אחד ב-30 בספטמבר את בקשתו לאפשר לחיל האוויר הרוסי לבצע פעולות מבצעיות בסוריה. *SPUTNIK*, 30 בספטמבר 2015.

14 רוסיה נאלצה לשגר את המטוסים שהעבירו את מערכות הנשק דרך איראן ועיראק, לאחר סירובה של בולגריה לאפשר למטוסים לעבור בשטחה, בעקבות בקשה אמריקנית. *New York Times*, 14 ו-27 בספטמבר 2015.

15 בתדרוך של שר ההגנה הרוסי ב-20 בנובמבר הוא טען, שמספר המטוסים הרוסיים הנוטלים חלק במערכה הוכפל ועומד על 69. אתר משרד ההגנה הרוסי, *New York*; *www.eng.mil.ru*; *Times*, 14 בספטמבר 2015; *Washington Post*, 30 בספטמבר 2015; *Jane's*, 12 באוקטובר 2015; *RT*, 11 October, 2015; *The Guardian*, October 11, 2015
Michael Kofman, "Russia's Arsenal in Syria: What Do We Know?", *War On The Rocks*, October 18, 2015

Reuters, 4 בנובמבר 2015; *The Aviationist*, 1 בפברואר 2016. ראוי לציין גם כי במסגרת המערכה התודעתית, פרסם משרד ההגנה הרוסי באופן קבוע תדרוכים אודות המערכה האווירית (ובכלל זאת אודות היקפי התקיפות, המטרות והפגיעות) והסיוע ההומניטארי הרוסי לתושבי סוריה. ראוי לציין, כי בארבע השנים האחרונות רוסיה הגדילה משמעותית את הנוכחות הימית שלה באגן המזרחי של הים התיכון, שלעתים מנתה יותר מעשר ספינות. בנוסף, רוסיה אף ערכה מספר תרגילים ימיים רחבי היקף, חלקם בשיתוף פעולה עם חיל הים הסיני. לאחרונה אף פורסם, כי רוסיה הגבירה משמעותית את היקף הפעילות של צוללות תקיפה לאורך חופי סקנדינביה וסקוטלנד, הים התיכון וצפון האוקיינוס האטלנטי, בניסיון להתמודד עם הדומיננטיות התת-ימית של המערב. *New York Times*, 20 באפריל 2016. הנוכחות הימית המוגברת ברחבי העולם ובכלל זאת בים התיכון משקפת את הדוקטרינה הימית החדשה של רוסיה, שפורסמה ביולי 2015, ובבסיסה הרחבת פעילות הצי הרוסי ברחבי העולם, בין היתר, כמענה לפעילות נאט"ו וארצות הברית. Elizabeth Zolotukhina, "Can Russia Implement its New Naval Doctrine?", *CGSRS*, 3 August 2015

16 *Washington Post*, 15 בינואר 2016. בנוסף, במהלך ספטמבר הוקם בעיראק מרכז מידע משותף של איראן, עיראק, סוריה ורוסיה, כדי לתאם את הפעולות נגד המדינה האסלאמית. בראש המרכז אמור היה לעמוד, ברוטציה כל שלושה חודשים, קצין מאחת המדינות המייסדות. *RT*, 27 בספטמבר 2015; *New York Times*, 27 בספטמבר 2015. המרכז כונה בתקשורת גם בשם חדר המבצעים המשותף 4+1, כאשר הכוונה היא גם לחזבאללה. *CNN*, 15 באוקטובר 2015. בהקשר זה, אברהמים אל-אמין, העורך הראשי של עיתון אל-אחבאר, המקורב לחזבאללה, טען כי חזבאללה שותף בברית שנקמה בין רוסיה, איראן, סוריה ועיראק. *NRG*, 2 בספטמבר 2015. כעבור מספר חודשים, הגיעו ארבע המדינות להסכמה נוספת על שיתוף פעולה ביניהן ללוחמה כלכלית נגד דרכי המימון של המדינה האסלאמית. *TASS*, 4 בפברואר 2016.

17 *TASS*, 14 במרס 2016.

18 בתחקיר שערכה *Reuters* נטען כי לאחר ההכרזה של פוטין, שיגרה רוסיה לסוריה מספר ספינות מטען עמוסות בציוד, שמהותן אינה ברורה. *Reuters*, 30 במרס 2016; *Defense News*, 28 במרס 2016; *ISW*, 20 באפריל 2016; *Wall Street Journal*, 20 באפריל 2016.

19 *Washington Post*, 21 באפריל 2016.

20 Michael R. Gordan, "Russia Surprises U.S. With Accord on Battling ISIS," *New York Times*, 27 September 2015; Kevin Baron, "Nato Caught Surprised By Russia's Move Into Syria", *Defense One*, 10 September 2015.

21 Burgess Everett and Josh Gerstein, "Why Didn't The U.S. Know Sooner?", *Politico*, 3 May 2014.

22 כך למשל, כחודש לאחר תחילת המערכה האווירית, פרסם משרד ההגנה הרוסי, כי חיל האוויר ביצע 1,631 גיחות והשמיד 2,084 מטרות של גורמי טרור, בהם 287 מרכזי פיקוד, 155 מחסני תחמושת ודלק, 52 מחנות אימונים ו-40 מפעלים לייצור טילים ומוקשים. *Sputnik*, 3 בנובמבר 2015.

23 *RT*, 8 באוקטובר 2015. בראשית דצמבר רוסיה שיגרה לראשונה טילי שיט מצוללת, במהלך הפגנתי נוסף שנועד להמחיש את יכולותיה המעצמתיות. *TASS*, 9 בדצמבר 2015.

24 Steven Lee Myers and Eric Schmitt, "Russian Military Uses Syria as Proving Ground," *New York Times*, October 14 2015; David Stupples, "How Syria is becoming a test zone for electronic warfare," *CNN*, 9 October 2015.

הנשיא פוטין אף הודיע כי המערכה בסוריה עלתה 33 מיליארד רובל (כחצי מיליארד דולר), שרובו מומן מתקציב משרד ההגנה, שיועד לתרגילים ולאיומים. לדבריו, מערכות הנשק הרוסיות נוסו בהצלחה בסוריה, באופן שיאפשר לשפר אותן בעתיד. *TASS*, 17 במרס 2016.

25 ראש שירותי הביטחון של רוסיה (FSB), אלכסנדר בורטניקוב (Bortnikov), הודיע ב-17 בנובמבר, כי "הייתה זו פעולת טרור בוודאות", שבוצעה על-ידי פצצה מתוצרת בית בעוצמה השווה לכיקלוגרם חומר נפץ TNT. *RT*, 17 בנובמבר 2015.

26 האתר *The Aviationist* מסר, כי שני מפציצים מסוג Tu-160, שתקפו בלילה שבין ה-19 ל-20-

בנובמבר המריאו מבסיס חיל האוויר אולנגורסק שבחצי-האי קולה שבצפון רוסיה, אך במקום לטוס בנתיב הרגיל דרך הים הכספי ואיראן, הם טסו בקרבת המרחב האווירי של בריטניה ונורבגיה, עברו מעל האוקיינוס האטלנטי ומשם דרך גיברלטר לעבר הים התיכון וסוריה. ייתכן, כי נתיב הטיסה השונה היווה מפגן כוח והתרסה למול מדינות אירופה. *The Aviationist*, 20, בנובמבר 2015.

27 תדרוך של משרד ההגנה הרוסי, 2 ו-25 בדצמבר 2015; *RT*, 25 בדצמבר 2015 ו-15 במרס 2016.

28 *RT*, 17 בנובמבר 2015. כעבור מספר ימים אף נערכה שיחת טלפון בין רמטכ"לי שני הצבאות, כאשר רוסיה מדגישה כי השיחה בוצעה ביוזמת הצד הצרפתי. 2 בדצמבר 2015, אתר משרד ההגנה הרוסי.

29 *RT*, 13 בנובמבר 2014. בקיץ 2015 העסקה אף בוטלה וצרפת התחייבה להחזיר לרוסיה את המקדמה ששילמה. *Defense News*, 9 באוגוסט 2015.

30 *BBC*, 30 בינואר 2012; *ערוץ 2*, 17 ביוני 2013; *Reuters*, 17 בינואר 2014; *The Moscow Times*, 10 בספטמבר 2015.

31 ראיון שהעניק אסד לתקשורת הרוסית ב-29 במרס 2015. שר החוץ הסורי, וליד מועלם, הצהיר מספר ימים לפני תחילת המערכה האווירית, כי רוסיה האיצה את אספקת אמצעי הלחימה והתחמושת למשטר. *Reuters*, 18 בספטמבר 2015. ברוח דומה, ולאדימיר קוז'ין (Kozhin), שהינו עוזרו של פוטין לשיתוף פעולה צבאי-טכנולוגי, הצהיר כי המשטר הסורי יקבל כל סיוע צבאי שהוא ידקק לו. *TASS*, 30 בספטמבר 2015.

32 *RT*, 8 באפריל 2013. באופן דומה, מנכ"ל תאגיד האמל"ח הממלכתי, "רוסאובורונאקספורט", אנאטולי איסאיקין (Anatoly Isaikin), טען, כי "רוסיה ממשיכה למלא את התחייבויותיה לאספקת נשק, אבל לא מדובר בנשק התקפי". *RT*, 13 בפברואר 2013.

33 על-פי הדיווח, מדובר בעסקה לרכישת 4 גדודים, הכוללים 6 משגרים ו-144 טילים, שסוריה אף החלה לשלם עבורה. *Wall Street Journal*, 8 במאי 2013.

34 להרחבה אודות היכולות הטכניות של המערכת ראה *Sputnik*, 28 בנובמבר 2015.

35 *New York Times*, 5 בפברואר 2016; *Sputnik*, 28 בינואר 2016; *TASS*, 11 ו-15 בינואר 2016; תדרוך משרד ההגנה הרוסי, 1 בפברואר 2016.

36 *New York Times*, 26 בינואר 2016. בהקשר זה יצוין, כי גורמים אמריקניים ומערביים טענו מראשית המערכה כי זו ממוקדת נגד גורמי האופוזיציה ונועדה בראש ובראשונה לסייע לאסד לשמר את שלטונו. כך, לטענת שר החוץ קרי, כוונו שמונים אחוז מהתקיפות הרוסיות כנגד יעדי המורדים ולא נגד המדינה האסלאמית. *New York Times*, 19 בדצמבר 2015.

37 סגן שר החוץ הרוסי, ריאבקוב, כבר רמז כי ייתכן ומשטר במודל של פדרציה בסוריה הינה האפשרות הטובה ביותר העומדת כיום בפני הצדדים. *Reuters*, 29 בפברואר 2016.

38 *RT*, 17 במרס 2016.

- 39 [.Research.un.org/en/docs/sc/quick](http://Research.un.org/en/docs/sc/quick)
- 40 רוסיה הטילה גם פעמיים וטו סביב הסוגיה האוקראינית (מרץ 2014, יולי 2015), ופעם אחת סביב המצב בבוסניה-הרצגובינה (יולי 2015), גיאורגיה (יוני 2009), זימבאבווה (יולי 2008), מיאנמר (ינואר 2007) וקפריסין (אפריל 2004). research.un.org/en/docs/sc/quick
- 41 *New York Times*, 5 באוקטובר 2011, 20 בדצמבר 2013.
- 42 "אני לא יכול להימנע מלשאול את אלו שגרמו למצב, האם אתם מבינים עכשיו מה עשיתם? אבל אני מפחד שאף אחד לא יענה...החלל שנוצר בחלק ממדינות המזרח התיכון וצפון אפריקה התחיל להתמלא באופן מידי על-ידי קיצונים וטרוריסטים". נאום פוטין בפני העצרת הכללית של האו"ם, 28 בספטמבר 2015, *The Washington Post*.
- 43 *Reuters*, 4 בפברואר 2012
- 44 בקיץ 2013, רוסיה החליטה להעניק מקלט מדיני למדליף המסמכים המסווגים, אדוארד סנואדן. ההחלטה ליבתה עוד יותר את מערכת היחסים, המתוחה ממילא, בין רוסיה לבין ארצות הברית, והובילה את האחרונה לבטל את הפגישה המתוכננת בין הנשיא אובמה לבין עמיתו הרוסי, בשולי פסגת ה-G20 בסנט-פטסבורג ב-5-6 בספטמבר, אם כי בסופו של יום קיימו השניים פגישה קצרה שנמשכה כעשרים דקות.
- 45 *New York Times*, 31 באוגוסט 2015.
- 46 *RT*, 31 באוגוסט 2015, 8 בספטמבר 2015.
- 47 ב-29 באוגוסט החליט הפרלמנט הבריטי לא לאשר לצבא הבריטי להשתתף בתקיפה. *BBC*, 30 באוגוסט 2013.
- 48 *TASS*, 9 בספטמבר 2013; *New York Times*, 14 בספטמבר 2013. ראוי לציין, כי למרות שתהליך הוצאת הנשק הכימי מסוריה הסתיים, גורמים במערב ממשיכים להאשים את אסד כי הוא עודנו מסתיר חומרים כימיים במדינה, ואף עושה בהם שימוש כנגד המורדים. *BBC*, 10 בספטמבר 2015; *New York Times*, 12-13 במאי 2015; *ישראל היום*, 1 באוקטובר 2014; *Reuters*, 18 בספטמבר 2014.
- 49 שלומי אלדר, "המנצח הגדול של המשבר בסוריה: פוטין", *Al-Monitor*, 11 בספטמבר 2013; אודי דקל ואורית פרלוב, "סוריה: שינוי מאזן הכוחות - מאבק הרעים נגד הרעים", *INSS*, 13 באוקטובר 2013.
- 50 בנדטה ברטי, "בין שיתוק לחוסר אונים: ועידת ז'נבה 2 בנושא מלחמת האזרחים בסוריה", *INSS*, ינואר 2014; *Reuters*, 26 בינואר 2015; *RT*, 6 בפברואר 2015.
- 51 בנדטה ברטי, צבי מגן ושרה פיינברג, "הפעילות הבינלאומית לפתרון המשבר בסוריה", *INSS*, נובמבר 2015; *הארץ*, 1 בנובמבר 2015; *RT*, 14 בנובמבר 2015.
- 52 *The Moscow Times*, 21 באוקטובר 2015.
- 53 www.un.org, 18 בדצמבר 2015.

54 RT, 18 בדצמבר 2015. שר החוץ קרי בעצמו רמז במספר הזדמנויות לאחרונה, כי ארצות-הברית אינה מתמקדת כעת בהחלפת המשטר אלא בהשגת יציבות במדינה ובמאבק נגד המדינה האסלאמית. כך, בתום פגישתו עם הנשיא פוטין במוסקבה, ערב קבלת ההחלטה במועצת הביטחון, הוא הצהיר, כי "ארצות-הברית ושותפותיה אינן מחפשות החלפת משטר". *Wall Street Journal*, 15 בדצמבר 2015. לא בכדי הכותרת ב-*Wall Street Journal* הייתה "קרי מוכר את העמדה ביחס לנשיא סוריה אסד".

55 RT, 29 בינואר 2016; הארץ, 29 בינואר 2016; TASS, 3 בפברואר 2016.

56 www.un.org/press/en/2016/sc12261.doc.htm. במסגרת שיתוף הפעולה בין רוסיה לבין ארצות-הברית החליפו ביניהן שתי המדינות מפות, שבהן סומנו מיקומי "המליציות החוקיות" והאזורים המותרים בירי, בהם שולטות המדינה האסלאמית וג'בהת אל-נוצרה. *Sputnik*, 24 בפברואר 2016; תדרוך של משרד ההגנה הרוסי, 27 בפברואר 2016; הארץ, 4 במרס 2016.

57 בהתייחסות לדבריו של הנשיא אסד כי בכוונתו לכבוש מחדש את כל סוריה, הצהיר שגריר רוסיה באו"ם, צ'ורקין, כי אסד צריך למלא אחר ההסכמות שהושגו, מכיוון שרוסיה השקיעה רבות בניסיונות ליישוב המשבר. *Reuters*, 18 בפברואר 2016. צבא רוסיה אף מדגיש בתדרוכים העתיים שלו את הסיוע ההומניטארי לתושבי סוריה. כך למשל, בתדרוך ב-7 במרס, נמסר כי רוסיה העבירה 620 טון של סיוע הומניטארי.

58 TASS, 30 באפריל 2016.

59 RT, 24 בנובמבר 2015.

60 העסקה לרכישת מערכות S-300 נחתמה עוד בשנת 2007, ועמדה על סף מימוש בשנת 2010, לפני ההחלטה הרוסית להקפיאה. בראיית רוסיה מדובר בנשק הגנתי, ולכן אספקת המערכות אינה מהווה הפרה של סנקציות מועצת-הביטחון. עם זאת, ההחלטה להקפאת העסקה התקבלה בעיצומה של תקופת "האתחול מחדש" במערכת היחסים בין רוסיה לבין ארצות-הברית, וככל הנראה אף לוותה בתמריצים שונים מצדה של וושינגטון.

61 Yaakov Amidror, "The Russian-Iranian Gambit in Syria," *BESA Perspective*, October 6, 2015.

62 ההסכם כלל, בין היתר, שיתוף פעולה במאבק נגד הטרור, אימונים משותפים, חילופי משלחות והיתר לשימוש נרחב יותר בנמלים של שתי המדינות. RT, 20 בינואר 2015.

63 ראוי לציין כי על-פי פרסומים בתקשורת הרוסית, כבר בפברואר 2015, רוסיה הציעה לאיראן לרכוש את מערכת ההגנה האווירית מדגם Antey-2500, שנמכרה גם למצרים, ככל הנראה, בשל העובדה שתאגיד Almaz-Antey האחראי על ייצור המערכות, הפסיק לייצר את דגם ה-S-300 והחל לייצר את הדגם המתקדם של מערכות S-400. RT, 14 באפריל 2015.

64 TASS, 12 באפריל 2016.

65 RT, 7 בדצמבר 2015.

66 TASS, 16 בפברואר 2016; RT, 26 באפריל 2016.

67 Laila Bassam and Tom Perry, "How Iranian General Plotted Out Syrian Assault 67 In Moscow," *Reuters*, 6 October 2015. מנגד, סגן שר החוץ הרוסי, ריאבקוב, הבהיר כי סלימאני לא ביקר ברוסיה, וכי הדיווחים על הביקור "הפתיעו" ורוסיה אף עידכנה את ארצות-הברית בנושא. *Washington Post*, 14 באוגוסט 2015.

68 גורמים בחזבאללה טענו בהתייחסותם למערכה האווירית הרוסית, כי "ללא חיל האוויר שלהם לא יכולנו להתקדם, והם לא היו יכולים לתת לנו סיוע אווירי ללא המידע שלנו מהקרקע". *The Daily Beast*, 11 בינואר 2016.

69 *FoxNews*, 14 באפריל 2016.

70 שר התעשייה והמסחר הרוסי, דניס מנטורוב (Manturov) הביע תקווה כי במידה ושתי המדינות יתאמו ביניהן את כל הסוגיות הפורמאליות, ניתן יהיה להעניק את ההלוואה כבר בשנת 2016. *TASS*, 22 בדצמבר 2015.

71 *Sputnik*, 12 בנובמבר 2015.

72 *RT*, 24 בנובמבר 2015.

73 כך למשל, הסכם טורקמנצ'אי שנחתם ב-1828 בין האימפריה הרוסית לבין האימפריה הפרסית במטרה לסיים את המלחמה ביניהן, כפה על האחרונה לאבד שטחים חשובים ועיצב את הגבול בין המדינות לשנים רבות. הסכם זה נחשב לאחד המשפילים בהיסטוריה הפרסית המודרנית.

74 לתפיסתה של רוסיה, למדינות מרכז אסיה חשיבות רבה ממגוון סיבות - בממד הגאו-פוליטי לביסוס השפעתה במרחב ברית המועצות לשעבר ולהפגנת שאיפותיה המעצמתיות; במישור הביטחוני, בשל היותן אזור חיץ מול שאיפות ההתפשטות של המערב ונאט"ו ולבלימת האסלאם הקיצוני מאפגניסטן, בין היתר לנוכח האוכלוסייה המוסלמית הגדולה המתגוררת ברוסיה עצמה; ובתחום הכלכלי במידה רבה בשל מאגרי הנפט והגז הגדולים באזור. ביטוי מוחשי אחד מני רבים למדיניות הרוסית כלפי מדינות מרכז אסיה והקווקז ניתן במהלך הפסגה שנערכה בקזחסטן בחודש אוקטובר 2015, במהלכה חתמו מנהיגי רוסיה, קזחסטן, קירגיזסטן, טג'יקיסטן, אוזבקיסטן, ארמניה, אזרביג'אן ובלורוסיה על הסכם להעמקת שיתוף הפעולה הצבאי ביניהן עד שנת 2020. הנשיא פוטין אף הצהיר כי "קיים איום גובר מצד ארגוני טרור וקבוצות קיצוניות לחדור מאפגניסטן... עלינו להיות מוכנים לפעול יחד". *TASS*, 16 באוקטובר 2015.

75 מפקד פיקוד המרכז של צבא ארצות הברית (CENTCOM), גנרל לוי אוסטין, הצהיר בעדות בפני הסנאט, כי רוסיה ואיראן פועלות להעמקת שיתוף הפעולה ביניהן מעבר לזירה הסורית, והוא מתפתח לשיתוף פעולה אסטרטגי". *Jane's*, 10 במרס 2016.

76 בנובמבר 2013 הגיעו במשותף למצרים, לראשונה מאז שנות השבעים, שרי החוץ וההגנה של רוסיה; בפברואר 2014 ביקר במוסקבה שר ההגנה דאז סיסיליו בליווי שר החוץ ומשלחת צבאית גדולה; באוגוסט 2014 ערך סיסיליו ביקור נוסף ברוסיה, הפעם כנשיא; בפברואר 2015 ערך הנשיא פוטין ביקור גומלין במצרים; ובאוגוסט 2015 ביקר הנשיא סיסיליו פעם נוספת ברוסיה.

77 *RT*, 12 בפברואר 2015. בנובמבר חתמו שתי המדינות על הסכם לבניית כור כוח במהלך 12 השנים הקרובות, שיכלול ארבע יחידות, בהספק של 1,200 מגה-וואט חשמל כל אחת. *Sputnik*, 19 בנובמבר 2015. מעבר לכך, גם בתחום הכלכלי ניכרת התחממות בקשרים בין שתי המדינות. כך,

השתיים מנהלות מגעים לחתימה על הסכם סחר חופשי ולהקמת אזור תעשייה רוסי ליד תעלת סואץ. RT, 25 בינואר ו-1 בפברואר 2016.

78 המערכת מוכרת גם בשם S-300VM, בעלת טווח יירוט של 200 ק"מ ומיירט בעל טווח מוגדל של עד 300 ק"מ. צבי מגן ויפתח שפיר, "הספקת מערכות הגנה אווירית S-300VM למצרים", INSS, 2 בדצמבר 2014; TASS, 6 במרס 2015.

79 TASS, 3 במרס 2015; TASS, 11 ביוני 2015; Sputnik, 2 בנובמבר 2015; TASS, 24 בנובמבר 2015; Sputnik, 25 בדצמבר 2015.

80 ביטוי ליחסים המורכבים בין המדינות ניתן במהלך פגישתו במוסקבה של הנשיא פוטין עם הנסיר בנדר באוגוסט 2013. על-פי המדווח, בניסיון לשכנע את פוטין להסכים לשיתוף פעולה בסוגיה הסורית ובמאבק נגד הטרור, ציין בנדר את הנכונות הסעודית לקדם את הקשרים הכלכליים והצבאיים בין המדינות, והבטיח לשמור על השקט במהלך משחקי החורף האולימפיים, שהיו אמורים להיערך בסוצ'י בראשית 2014. הוא הבהיר, כי סעודיה שולטת בקבוצות הצ'צ'ניות המאיימות על הביטחון באולימפיאדה, וכי המשטר הסעודי עושה בהן שימוש נגד המשטר הסורי. בתגובה, הפתיע פוטין את בנדר באומרו כי "אנחנו יודעים שאתם תמכתם בקבוצות הטרור הצ'צ'ניות במשך כעשור, והתמיכה הזו אינה עולה בקנה אחד עם המטרות המשותפות של המאבק בטרור העולמי שצינית". פוטין אף הבהיר לבנדר באופן נחרץ כי העמדה הרוסית ביחס למשטר אסד לעולם לא תשתנה, וכי לרוסיה ולאיראן יש קשרים ארוכים ואינטרסים משותפים. Al-Monitor, 22 באוגוסט 2013.

81 RT, 18 ביוני 2015.

82 TASS, 7 ביולי ו-26 בנובמבר 2015; Arab News, TASS, 28 בנובמבר 2015.

83 TASS, 26 באוקטובר ו-16 בנובמבר 2015. פוטין נפגש פעם נוספת עם מחמד בן סלמאן באמצע אוקטובר בשולי מירוף פורמולה-1 שנערך בסוצ'י. RT, 12 באוקטובר 2015.

84 Al-Monitor, 5 באוקטובר 2015.

85 Jordan Times, 25 באוגוסט ו-21 באוקטובר 2015; Sputnik, 24 בנובמבר 2015.

86 דובר ממשלת ירדן הבהיר, כי התיאום עם רוסיה "נועד להגן על הגבול הצפוני והיציבות בדרום סוריה", תוך שהוא מדגיש כי ירדן נשארה חברה בקואליציה הבינלאומית נגד הטרור. Jordan Times, 23 באוקטובר 2015.

87 TASS, 20 בנובמבר 2015. על-פי דיווח שהתפרסם באתר Middle East Eye ב-25 במרס 2016, המלך עבדאללה טען בפגישה שקיים עם חברי קונגרס אמריקנים ב-11 בינואר בווינגטון, כי בעקבות תקרית אווירית בין מטוסים רוסיים, ירדניים וישראליים, פעלו שלוש המדינות בניסיון להגיע להבנות ולתיאומים כדי למנוע מיס-קלקולציה.

88 TASS, 24 במרס 2015; RT, 25 במרס 2015.

89 מלבד אנרגיה, טורקיה מייבאת מרוסיה גם פלדה וחיטה בהיקפים משמעותיים. רוסיה הינה השוק השביעי בגודלו לייצוא סחורה טורקית (3.8 אחוז מכלל הייצוא), בעיקר מוצרי מזון, טקסטיל

ורכבים. טורקיה מהווה גם יעד מרכזי לתיירים רוסיים. 12.2 אחוז מכלל 37 מיליון התיירים שהגיעו לטורקיה בשנת 2014 היו מרוסיה, והם הוציאו כ-3 מיליארד דולר. חברות בנייה טורקיות רבות עובדות ברוסיה, כאשר בשנים 2013-2015 היקף החוזים שנחתמו נאמד ב-10-12 מיליארד דולר. רוסיה מהווה את המשקיעה הרביעית בגודלה במשק הטורקי, כאשר היקף ההשקעות נאמד ב-730 מיליון דולר ב-2014. אלו לא כוללות השקעות ברכוש של אזרחים רוסיים, הנאמדות בכ-400 מיליון דולר בשנה. בנוסף, קיימים קשרי בנקאות מוגבלים בין המדינות. כך למשל, הבנק השמיני בגודלו בטורקיה (Denizbank), הינו בבעלות בנק רוסי (Sberbank).

Idil Bilgic-Alpaslan, Bojan Markovic, Peter Tabak and Emir Zildzovic, "Economic Implications of Russia's Sanctions Against Turkey," *EBRD* (European Bank for Reconstruction and Development), 7 December 2015; Holly Ellyatt, "This is how Russia Could Hurt Turkey's Economy," *CNBC*, 26 November 2015

90 *Hurriyet Daily News*, 2 באפריל 2015; *TASS*, 24 באפריל 2015; *Al-Monitor*, 19 ביוני 2015. המחשה למערכת היחסים בין פוטין לבין ארדואן ניתן לראות בפגישתם בבאקו ב-13 ביוני, שהתנהלה על-פי הפרסומים באווירה עכורה, בין היתר, לנוכח האיחור של פוטין לפגישה. *Hurriyet Daily News*, 15 ביוני 2015.

91 Brandon Friedman and Hay Eytan Cohen Yanarocak, "The Sultan Versus The Tsar and The Syrian War," *Moshe Dayan Center*, 10 December 2015. מטוס הסוחוי שהופל היה ככל הנראה בפעילות מבצעית נגד המורדים הטורקמנים. אלו מצדם טענו לאחר האירוע, כי ירו והרגו את הטייס שצנח מהמטוס. *RT*, 24 בנובמבר 2015.

92 *BBC*, 5 באוקטובר 2015; "Russia Has Long History of Air-Space Violations: Experts"; *Turkish Weekly*, 8 באוקטובר 2015. יצוין, כי ב-2012 טורקיה שינתה את נוהלי הפתיחה באש בעקבות הפלת מטוס בין במרחב האווירי הסורי והודיעה כי היא "תגיב באופן לא פרופורציונאלי כנגד כל הפרה של המרחב האווירי שלה". עם זאת בכתבה ביקורתית שפורסמה ביומוון "הורייט" הוטחה ביקורת על חוסר התגובה לחדירת המטוסים הרוסיים, ונטען, כי לטורקיה יש שני נהלים: האחד לא פרופורציונלי להפרה מסוריה, והשני אי-תגובה אם ההפרה היא מרוסיה. "Turkey's Rules of (Dis) Engagement," *Hurriyet Daily News*, 9 October 2015

93 *TASS*, 27 בנובמבר 2015; *BBC*, 28 בנובמבר 2015. יצוין, כי ב-29 בינואר, האשימה טורקיה את רוסיה כי מטוס קרב נוסף מדגם Su-34 חדר לשטחה ואף הגישה מחאה בנושא לשגריר הרוסי במדינה. *TASS*, 30 בינואר 2016.

94 פוטין אף רמז, כי ייתכן שארצות-הברית היא זו שהעבירה לטורקיה מידע על הפעילות המבצעית של חיל האוויר הרוסי בסוריה, באומרו כי "אנחנו הודענו לשותפיו האמריקנים מתי והיכן יפעלו המטוסים שלנו. חיל האוויר הטורקי הכיר במדויק את המידע הזה." *Reuters*, 28 בנובמבר 2015. לטענתו, ייתכן והפלת המטוס הייתה חלק מעסקה טורקית-אמריקנית, לפיה בתמורה להפלה, ארצות-הברית תעצום עין מכניסת הצבא הטורקי לעיראק, אם כי הוא הבהיר כי רוסיה אינה יודעת בוודאות כי עסקה כזו אכן נרקמה בין אנקרה לבין וושינגטון. *TASS*, 17 בדצמבר 2015. דובר משרד ההגנה הרוסי אף טען, כי ההצהרה שפורסמה בשמם של פקידיים טורקיים ולפיה חיל האוויר הטורקי הכיר את מספר הגיחות המבצעיות של המטוסים הרוסיים בסוריה, מהווה למעשה הודעה כי הפלת מטוס הסוחוי הייתה מתוכננת. *RT*, 23 בדצמבר 2015.

95 לאחר פריסת מערכת ה-S-400, פוטין הצהיר כי "הגדלנו את נוכחותנו בסוריה, הגדלנו את הכוח של חיל האוויר שלנו. לא היו בסוריה מערכות להגנה אווירית לפני (הפלת המטוס), ועכשיו יש את מערכת ה-S-400... טורקיה נהגה להפך את המרחב האווירי הסורי באופן קבוע, נראה אותם טסים שם עכשיו". מסיבת העיתונאים השנתית של פוטין, 17 בדצמבר 2015. האתר הרשמי של נשיא רוסיה, www.en.kremlin.ru.

96 RT, 28 בנובמבר 2015.

97 RT, 2 בדצמבר 2015. ראוי לציין, כי עבור ארדואן מדובר בסוגיה רגישה ביותר ובעלבון אישי, שכן במהלך השנה האחרונה גורמי האופוזיציה הטיחו לא אחת האשמות נגדו על מעורבותו האישית, ושל בנו, בשחיתויות. *The Guardian*, 25 בפברואר 2015.

98 "העם הטורקי ודוברי הטורקית היו שותפינו וחברינו והם יישארו כאלו, ואנו נמשיך את הקשרים עימם... יהיה לנו קשה ובלתי אפשרי להגיע להסכם עם ההנהגה הטורקית הנוכחית". TASS, 17 בדצמבר 2015.

99 RT, 27 בדצמבר 2015; RT, 3 בינואר 2016. טורקיה מצידה חסמה באמצע אפריל את הגישה לאתר סוכנות הידיעות הרוסית, *Sputnik*, ובנוסף מנעה ממנהל הסניף הטורקי מלהיכנס למדינה. RT, 20 באפריל 2016.

100 TASS, 25 בפברואר 2015; TASS, 2 בדצמבר 2015. באמצע שנות התשעים קפריסין רכשה מרוסיה את מערכת ההגנה האווירית המתקדמת S-300, שהועברה בהמשך לאי היווני, כרתים. *Sputnik*, 14 בדצמבר 2013.

101 RT, 23 בדצמבר 2015; *Sputnik*, 23 בדצמבר 2015.

102 פוטין הטיח בנאומו ביקורת נוקבת על הסיוע שמעניק המערב למורדים בסוריה וקוצר הראות מצדו כי סיוע זה למעשה תורם להתחזקות האסלאם הרדיקאלי. לדבריו, כל ניסיון להתערבות חיצונית יוביל לקריסת המוסדות השלטוניים, כפי שקרה במקומות אחרים, למשל בלבוב. *Washington Post*, 28 בספטמבר 2015; "All Eyes On Putin", *Charlie Rose*.

103 בראש סדר העדיפויות של רוסיה עומדים הקשרים עם מדינות ברית-המועצות לשעבר ולאחר מכן הקשרים עם ארצות-הברית, סין, הודו ומדינות אירופה.

104 לדברי גיורא איילנד, בעת כהונתו כראש המועצה לביטחון לאומי בראשית שנות האלפיים, הוא אירח גורם רוסי בכיר, שהעריך שתקום ח'ליפות איסלאמית-סונית שתנסה להשתלט על המזרח התיכון, ומשם תנסה לפעול צפונה לכיוון רוסיה והרפובליקות המוסלמיות של ברית-המועצות לשעבר ומערבה לכיוון אירופה. *ידיעות אחרונות*, 27 בנובמבר 2015.

לטענת אלכסיי מלאשנקו, אחוז המוסלמים ברוסיה עלה מ-7.9 אחוזים בשנת 1989 ל-9 אחוזים בשנת 1994 ול-11 אחוזים כיום (כ-16 מיליון). לכך צריך להוסיף גם את המהגרים המוסלמים ממרכז אסיה ואזרביג'אן, כך שמספר המוסלמים הכולל ברוסיה הוא כ-20 מיליון. Alexei Malashenko, "Islamic Challenges to Russia, From the Caucasus to the Volga and the Urals," *American Enterprise Institute*, May 13 2015.

105 *The Moscow Times*, 3 בספטמבר 2014; BBC, *Sputnik*, 24 ביולי 2015.

106 *The Moscow Times*, 9 ביולי 2015. ראש רפובליקת דגסטן בצפון הקווקז, אף הודה, כי 640 אזרחים מדגסטן הצטרפו למדינה האסלאמית ונלחמים בשורתיה. *TASS*, 24 בדצמבר 2015.

107 צבי מגן ויורם שוויצר, "הגברת מעורבותה של המדינה האסלאמית בקווקז והתגובה הרוסית לאיום", *INSS*, 29 ביולי 2015.

108 *RT*, 30 בדצמבר 2014.

109 Charlie Rose, "All Eyes On Putin".

110 כך למשל, ההתנהלות האמריקנית בעת ההפיכה במצרים ב-2011, נתפסת על-ידי רבים כנטישה של הנשיא מבארק, שהיה אחד מבעלי בריתה הנאמנים ביותר במרחב. גם הביקורת החריפה שהטיח הממשל האמריקני על הדרך בה תפס הנשיא סיסני את השלטון, עוררה תרעומת רבה במצרים.

111 Paul Roderick Gregory, "Russia's Economic Stagnation," *The National Review*, 23 November 2015.

112 Anna Geifman and Yuri Teper, "Russia's New National Identity Under Putin's Regime," *BESA*, December 29, 2014.

113 *Reuters*, 22 באוקטובר 2015; מכון הסקרים הרוסי VTsIOM (Russian Public Opinion Research Center), www.wciom.com. בסקר נוסף שערך המכון ב-19-20 בדצמבר, עלה כי התמיכה בפעילות הצבא הרוסי עלתה מ-75 אחוזים בתחילת 2015 ל-83 אחוזים בסופה, בעוד שהתמיכה בו ב-2012 הייתה 32 אחוזים בלבד. כמו כן, 88 אחוזים מהנשאלים טענו שרוסיה צריכה צבא חזק ו-89 אחוזים הביעו אמונה כי הצבא יוכל להגן על רוסיה בעת איום ממשי על המדינה. *TASS*, 24 בדצמבר 2015. ראוי לציין כי בסקר שערך בחודש ינואר מכון הסקרים הרוסי, *Levada*, חלה ירידה קלה בתמיכה הציבורית בנשיא פוטין, אם כי הוא עדיין נהנה מתמיכה גבוהה של 82 אחוז.

114 שורת התקריות במהלך חודש אפריל, במהלכן מטוסי קרב רוסיים התקרבו למרחק של עשרות מטרים בלבד ממטוסים אמריקניים מהווה המחשה לתפיסה המעצמתית והכוחנית של רוסיה. הארץ, 30 באפריל 2016.

115 פוטין מזכיר מעת לעת בחום את הקשרים המיוחדים שהיו לו בצעירותו עם מורים ושכנים יהודים, ובמיוחד עם מורה הג'ודו שלו. ראו למשל, *YNET*, 21 במרס 2014; *NRG*, 11 באוגוסט 2013, *RT*, 27 בינואר 2015;

116 בסעיף על זכויות אדם בדוקטרינת מדיניות החוץ של רוסיה מפברואר 2013, ישנה התייחסות להתנגדות לכל ביטויי אנטישמיות, הפלייה על רקע גזעני ונאציזם. אתר משרד החוץ הרוסי, WWW.EN.MID.RU.

117 ברק רביד, "בכירים בווינגטון כועסים: ישראל לא תומכת בעמדתנו מול רוסיה", הארץ, 13 באפריל 2014. הרקע לתרעומת האמריקנית, היעדרות ישראל מההצבעה בעצרת הכללית של האו"ם על החלטה שגינתה את הפלישה הרוסית לחצי האי קרים והביעה תמיכה בשלמותה הטריטוריאלית של אוקראינה.

118 במחצית השנייה של 2015, נתניהו נפגש ושוחח עם פוטין לפחות ארבע פעמים: השניים נפגשו במוסקבה ב-21 בספטמבר ובשולי ועידת האקלים בפריז ב-30 בנובמבר; ושוחחו ב-18 בנובמבר וב-22 בדצמבר. TASS, 21 בספטמבר, 18 ו-30 בנובמבר, 22 בדצמבר 2015. כמו כן, השניים קיימו שיחת טלפון נוספת בעקבות ההסכם להפסקת אש בסוריה. הארץ, 24 בפברואר 2016.

119 שר הביטחון היוצא משה יעלון אף סיפר, כי ארע מקרה של חריגה קטנה של מטוס רוסי, שתוקנה באופן מידי בערוץ התקשורת שמוסד בין המדינות, והמטוס חזר במהירות לשטח סוריה. הארץ, 21 בספטמבר, 1 באוקטובר, 16 באוקטובר, 29 בנובמבר 2015. על-פי הפרסומים, בשבועות האחרונים אירעה תקרית אווירית נוספת בין מטוסי קרב רוסיים וישראליים, ואף נוצרו בעיות בתיאום הביטחוני בין שתי המדינות, והסוגיות נידונו במהלך ביקור נתניהו במוסקבה. הארץ, 21 באפריל 2016.

120 על-פי הפרסומים, לברנטייב ערך סיור באזור, במהלכו ביקר פרט לישראל, גם בעיראק, ירדן, מצרים ואבו-דאבי, אך לא בסעודיה. Sputnik, 26 דצמבר 2015; הארץ, 27 בדצמבר 2015. מעבר לכך, גם ביקורו של הנשיא ריבלין ברוסיה ב-16 במרס (שבאופן סמלי ומקרי, היה המנהיג הראשון שנפגש עם פוטין לאחר הצהרתו על הסגת הכוחות מסוריה), מהווה עדות למערכת היחסים בין המדינות. על-פי הפרסומים, ריבלין הציג לפוטין במהלך פגישתם את הקווים האדומים של ישראל ביחס לסוריה, ובראשם למנוע התבססות של איראן וחיזבאללה ברמת הגולן. הארץ, 16 במרס 2016.

Eran Lerman, "Russian Ambitions and Israeli Opportunities in The Partition of 121 Syria," *BESA*, October 22, 2015.

122 *The Daily Beast*, 11 בינואר 2016; Reuters, 15 בנובמבר 2015. עיתון הארץ דיווח, כי בישיבת ועדת חוץ וביטחון של הכנסת, טען שגריר ישראל ברוסיה, צבי חפץ, כי ממשלת רוסיה ביצעה בדיקה פנימית שהעלתה כי לא הועברו כל אמצעי לחימה לחיזבאללה. לדבריו, רוסיה התחייבה בפני ישראל כי לא העבירה ולא תעביר נשק לארגון. הארץ, 1 בפברואר, 2016.

Recent BESA Center Publications

Mideast Security and Policy Studies

- No. 100 Obama's Best Friend? The Alarming Evolution of US-Turkish Relations, *Ariel Cohen*, May 2013
- No. 101 French-Israeli Security Cooperation in the Twenty-First Century *Tsilla Hershco*, July 2013 (Hebrew)
- No. 102 The Muslim Brotherhood and Egypt-Israel Peace, *Liad Porat*, August 2013 (Hebrew)
- No. 103 Time Is on Israel's Side, *Efraim Inbar*, August 2013 (Hebrew), September 2013 (English)
- No. 104 Armed and Dangerous: Why a Rational, Nuclear Iran Is an Unacceptable Risk to Israel, *Steven R. David*, November 2013
- No. 105 Mowing the Grass: Israel's Strategy for Protracted Intractable Conflict, *Efraim Inbar and Eitan Shamir*, December 2013 (Hebrew)
- No. 106 South Korea's Middle East Policy, *Alon Levkowitz*, December 2013
- No. 107 Israel and Kazakhstan: Assessing the State of Bilateral Relations, *Gil Feiler and Kevjn Lim*, May 2014
- No. 108 The Myth of Palestinian Centrality, *Efraim Karsh*, July 2014
- No. 109 The New Strategic Equation in the Eastern Mediterranean, *Efraim Inbar*, August 2014 (Hebrew), September 2014 (English)
- No. 110 The Ties between Israel and Azerbaijan, *Alexander Murinson*, October 2014
- No. 111 Israel's Air and Missile Defense During the 2014 Gaza War, *Uzi Rubin*, January 2015 (Hebrew), February 2015 (English)
- No. 112 Changing Japanese Defense Policies, *Eyal Ben-Ari*, February 2015
- No. 113 Obama, The Reluctant Realist, *Steven R. David*, June 2015
- No. 114 Israel's Role in the Struggle over the Iranian Nuclear Project, *Yossi Kuperwasser*, June 2015
- No. 115 Deterrence Campaigns: Lessons from IDF Operations in Gaza, *Moni Chorev*, October, 2015 (Hebrew), March 2016 (English)
- No. 116 Hamas: A Social Welfare Government or War Machine?, *Hillel Frisch*, November 2015
- No. 117 The Mediterranean as a Strategic Environment: Learning a New Geopolitical Language , *Eran Lerman*, February 2016
- No. 118 The ISIS Challenge in Syria: Implications for Israeli Security, *Hillel Frisch*, May 2016
- No. 119 Indian Responses to Israel's Gaza Operations, *S. Samuel C. Rajiv*, May 2016
- No. 120 The Return of the Russian Bear to the Middle East, *Shay Har-Zvi*, June 2016

Policy Memorandum

- No. 6 The National Security Council: Reflections upon the June 2012 Israel Ombudsman's Report (Hebrew), *Yehezkel Dror*, November 2012
- No. 7 The Gaza War, 2014 – Initial Assessment, *Efraim Inbar and Amir Rapaport*, December 2014 (Hebrew)
- No. 8 Perfect Storm in the Middle East, *Yaakov Amidror*, June 2015 (Hebrew), July 2015 (English)
- No. 9 Israel-Greece Relations, *Arye Meke*, September 2015 (Hebrew)
- No. 10 Space Wars, *Aby Har-Even*, May 2016 (Hebrew)

Colloquia on Strategy and Diplomacy

- No. 28 The IDF Force Structure (Hebrew) May 2014
- No. 29 Israeli-Palestinian Negotiations: Where to? (Hebrew) August 2014

